

SUUR TERROR JA ABHAASIA EESTLASED

Aivar JÜRGENSON

Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt 29, 10120 Tallinn, Eesti; aivarj@tlu.ee

Abhaasias rajati 1880. aastatel eesti külad Salme, Sulevi, Alam- ja Ülem-Linda ning Estonia. Peamiselt puu- ja teraviljakasvatusega jõuti kiiresti majanduslikult heale järjele. 1920. aastate algul opterus suurem osa sealsetest eestlastest Eesti kodakondsusse, kuid vaid vähesed siirdusid Eestisse. 1937. ja 1938. aastal toimusid Nõukogude Liidus massirepressioonid, mille hammasrataste vahele jäid ka Abhaasias elanud eestlased. Artiklis on näidatud, missuguste operatsioonide käigus eestlasi süüdi mõisteti, mis olid peamised süüdistused ja kuidas neid ellu viidi.

20. sajandist jäid Euroopa ja maailma ajalukku mitmed oma kodanikke massiliselt represseerinud totalitaarsed režiimid. Hitlerliku Saksamaa, stalinliku Nõukogude Liidu, maoistliku Hiina või punaste khmeeride Kambodža hirmuteod oma rahva vastu on selles nimekirjas ilmekaimad. Stalini Nõukogude Liit ei saanud absoluutarvudes oma represseeritute osas vastu küll Hiinale, kuid suutis mitu aastakümnet külvata oma elanike seas hirmu, teadmatust ja segadust ning ruineerida ja hävitada omaenda kodanikke. Kui Hitleri Saksamaal olid represseioonid suunatud eelkõige juutide, slaavlaste, mustlaste, kommunistide jt konkreetsete sihtrühmade vastu, siis Stalin kasutas terrorit valitsemise instrumendina, tema ainuisikuline võim oli suunatud Nõukogude riigi praktiliselt kõikide ühiskonnakihtide vastu, sõltumata nende nomenklatuursest, parteilisest või erialasest staatusest.¹ Võimu hammasrataste vahele jäid ka Nõukogude Liidus elanud eestlased. Artiklis on vaatluse all represseioonid Abhaasia eestlaste kallal 1937. ja 1938. aasta massioperatsioonide käigus. Eesmärgiks on NKVD toimikutele, kirjalikele ja suulistele mälestustele tuginedes analüüsida represseioonide käiku, nende ulatust ning iseärasusi.

---

¹ Тушурашвили О., Алавердашвили Д., Луарсабишвили Вл. Большой террор в Абхазской АССР: документы и размышления. – Rmt: Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том I. Council of Europe, 2017, 8.

SUUR TERROR NÕUKOGUDE LIIDUS. ÜLDANDMEID

Massirepressioonid toimusid Nõukogude Liidus mitmes järgus. Neist ulatuslikum oli ettevõtlikuma ja jõukama maaelanikkonna kuulutamise kulakuteks põllumajanduse kollektiviseerimise ajal 1930. aastate algul, mille käigus represseriti kuni 2 miljonit inimest. Lisaks parteisisesed puhastused, kui ainuüksi 1933. aastal heideti parteist välja 400 000 inimest. Stalinlike repressioonide kulminatsiooniks kujunesid massioperatsioonid 1937. ja 1938. aastal. Nõukogude historiograafias nimetati neid eufemistlikult „suureks puhastuseks“, pärast Nõukogude Liidu lagunemist on aga kinnistunud mõiste Suur Terror.² Alates riigireetmisest ja lõpetades nõukogudevastase propagandaga süüdistati vanu bolševikke ja uusi parteifunktsionääre, tööstuse, transpordi ning põllumajanduse juhte, riigiametnikke, kõrgkoolide õppejõude, insenere, kirjanikke jt intelligentsi esindajaid. Avalikule või varjatud jälitustegevusele järgnes enamasti süüdimõistmine ja karistamine: kas vangilaagritesse saatmine või surmanuhtlus.³ Repressioonid ei jätnud puudutamata ka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee Poliitbüroo liikmeid. Vähe sellest, hammasrataste vahele jäid isegi repressioone läbi viinud Nõukogude julgeolekuorgani NKVD liikmed: Genrihh Jagoda asemel 1936. aastal NKVD juhiks nimetatud Nikolai Ježov laskis NKVD 110 tiipteenistujast arreteerida 90, kellest enamik lasti maha.⁴

Repressioonide alla langesid ka sõjaväelased. Suurt osa Punaarmee juhtkonnast süüdistati spionaažis Saksamaa kasuks. Selleks ei läinud vaja mingit erilist fantaasiat: viieteistkümne aasta jooksul olid Nõukogude sõjaväelastel olnud tihedad sidemed Saksamaa kolleegidega, üheskoos oli arutatud taktikalisi küsimusi ja tehtud koostööd sõjalise tehnika täiustamiseks. Nõukogude Liidu Ülemkohtu Erikolleegiumi otsusega mõisteti surma suur osa armee ladvikust, teiste seas ka näiteks eestlasest armeekomandör August Kork. Nõukogude Liidu Ülemkohtu Sõjakolleegiumi otsusega mõisteti surma paljud eestlastest Kominterni Täitevkomitee töötajad, sõjaväeluure ja NKVD ohvitserid, samuti ministriumides, suurettevõtetes, pankades jm vastutavatel ametikohtadel töötanud isikud.⁵ Oma Suurt Terrorit analüüsivas teoses juhib Robert Conquest tähelepanu sellele, et Nõukogude Liidus elasid puhastused üle nii vähesed eesti kommunistid, et kui Eesti 1940. aastal annekteeriti, oli anastajatel uue võimuaparaadi komplekteerimisega tõsiseid raskusi.⁶

² Väljendit kasutas oma teose pealkirjas nimekas inglise sovetoloog **Robert Conquest** juba 1968. aastal: *The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties*. Macmillan Company, New York, 1968.

³ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** (Hrsg.). *Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938. Die Massenaktion aufgrund des operativen Befehls Nr. 00447*. Akademie Verlag, Berlin, 2010, 9.

⁴ **Тышурашвили О., Алавердашвили Д., Луарсабишвили Вл.** *Большой террор в Абхазской АССР*, 11.

⁵ **Must, A.** Venemaa eestlased ja Suur Terror. Elektrooniliste allikapublikatsioonide kriitiline analüüs. – *Ajalooline Ajakiri*, 2002, 3(118), 54.

⁶ **Conquest, R.** *Am Anfang starb Genosse Kirow. Säuberungen unter Stalin*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1970, 514.

1937. ja 1938. aastal arreteeris NKVD ligikaudu 1 575 000 isikut, neist teadaolevalt 681 692 lasti maha. Protsessid vanade tuntud bolševike, sõjaväelaste ja uue nomenklatuuri vastu olid pikad ning neist räägiti palju, protsessid toimusid kohtu ees, eriti rasketel juhtudel Nõukogude Liidu Ülemkohtu Sõjakolleegiumi ees. Kuid enamik repressioone viidi läbi nn massioperatsioonide käigus. Erinevalt eliiti kuuluvate süüdistatute näidisprotsessidest menetleti nende operatsioonide ajal vahistatute juhtumeid avalikkuse eest varjatult.

„Massioperatsioonide“ mõiste pärineb nende läbiviimise ajast ja nende all peetakse silmas ühelt poolt „rahvusoperatsioone“, teisalt „kulakute operatsiooni“. Rahvusoperatsioonid puudutasid kõigepealt sakslasi ja poolakaid (vastavad käskkirjad ilmusid juulis-augustis 1937), aga hiljem ka rahvusi, kelle päritolumaaks oli üks Nõukogude Liidu piiririikidest. Kulakute operatsiooni teravik oli suunatud, nagu nimetuskki ütleb, jõukama maaelanikkonna vastu. Kuid mitte ainult. Siseasjade rahvakomissari N. I. Ježovi käskkiri nr 00447 30. juulist 1937 puudutas lisaks kulakutele ka kriminaale, usugruppide liikmeid, endiste parteide liikmeid, kodusõjas bolševike vastu võidelnuid (nn valgeid), kasakaid ja tsaaririigi ametnikke. 31. juulil kinnitas operatsiooni plaani Keskkomitee Poliitbüroo ja käskkiri nr 00447 saadeti samal päeval vabariikide, kraide ning oblastite NKVD juhtidele. NKVD žargonis ja sisekirjavahetuses nimetati aktsiooni „kulakute operatsiooniks“ seetõttu, et selle fookus oli suunatud just kulakute vastu, täpsemalt endiste kulakute vastu, sest kulaklus kui klass oli Nõukogude Liidus ju teadupärast likvideeritud, kulakutelt oli nende vara riisutud ning suur osa kulakutest riigi muudesse piirkondadesse välja saadetud. Silmas peeti seega endisi kulakuid, kes olid pärast karistuse kandmist kodupaika tagasi pöördunud või laagritest ja väljasaatmispaigust põgenenud. Sellest kontingendist võis võimude arvates võrsuda bandiite, terroriste ja muid kahjureid. Endised kulakud jagati kahte kategooriasse: esimesse „eriti vaenulikud“ kulakud, kelle karistumääraks oli mahalaskmine, teise kategooriasse „vähem aktiivsed, aga siiski vaenulikud“, kes tuli 8–10 aastaks vangilaagrisse saata. Süüdimõistmine toimus kiirmenetluse korras kohtuväliselt oblasti, krai või vabariigi tasandil moodustatud nn troikade poolt. Troikasse, kolmest liikmest kuuluvasse kiirkohtusse, kuulusid reeglina antud oblasti, krai või vabariigi NKVD juht, esimene parteisekretär ja prokurör. Praeguseks teadaolevatel andmetel represseriti kulakute operatsiooni käigus, mis toimus augustist 1937 kuni novembrini 1938, Nõukogude Liidus umbes 800 000 inimest, neist umbes pooled mõisteti surma (nn I kategooria), teine pool (II kategooria) sai pikaajalise vanglakaristuse.⁷

Nagu öeldud, oli teiseks üleliiduliseks massiaktatsiooniks nn rahvusoperatsioonid, mis olid suunatud Nõukogude Liidus elavate välispäritolu, peamiselt piiri-

⁷ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft. Die andere Geschichte des Grossen Terrors. Akademie-Verlag, Berlin, 2009, 17; **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** (Hrsg.). Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938. Die Massenaktion aufgrund des operativen Befehls Nr. 00447. Akademie Verlag, Berlin, 2010, 10–11; **Junge, M.** Die Massenoperationen. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien. Der Grosse Terror in einer kleinen kaukasischen Republik. Hrsg. von M. Junge, B. Bonwetsch. Walter de Gruyter GmbH, Berlin, 2015, 33; **Junge, M., Bonwetsch, B.** Massenverfolgungen in Georgien. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien, 394.

riikidest pärit isikute vastu. Nende operatsioonide käigus represseeriti 350 000 – 365 000 isikut, neist umbes 80% mõisteti surma. Erinevalt kulakute operatsioonist menetlesid rahvusoperatsioonide juhtumeid nn dvoikad, mis koosnesid kohaliku krai, oblasti või vabariigi prokurörist ja vastava piirkonna NKVD juhust. Peamine formaalne erinevus troikadest seisnes selles, et dvoikad pidid oma otsuse laskma kinnitada Moskvast nn Suurel Dvoikal, kuhu kuulusid siseasjade rahvakomissar N. Ježov ja Nõukogude Liidu peaprokurör Andrei Võšinski. Seega saadeti toimikud otsuse tegemiseks Moskvasse. Nagu ka troikade toimikud, sisaldasid need iga isiku lühikest süüdistust ja kavandatud karistust. Alates 17. septembrist 1938 võtsid dvoikade rolli üle nn rahvuste troikad, mille koosseisu nagu ka kulakute troikade puhul kuulusid vabariigi, krai või oblasti NKVD juht, prokurör ja partei esimene sekretär. Miks asendati dvoikad rahvuste troikadega? Peamine eesmärk oli menetlusi kiirendada: enam ei tulnud dokumente Moskvasse saata, vaid otsused langetati kohapeal. Troikad pidid menetlema kaasusi üksnes nende isikute puhul, kes olid arreteeritud enne 1. augustit 1938. Kõik hiljem arreteeritud juhtumid pidid tulema arutusele sõjatribunalides, raudteekohtutes ja Nõukogude Liidu Ülemkohtu Sõjakolleegiumis. Troikad ei menetlenud ka välisriikide kodanike juhtumeid: need arutas läbi NKVD 3. osakond, mille järel saadeti materjalid kohtutele. Rahvusoperatsioonid olid suunatud sakslaste, poolakate, lätlaste, kreeklaste, türklaste, pärslaste, jaapanlaste, aga ka eestlaste vastu.⁸ Eksisteerisid ka nn miilitsatroikad (loodi juba 1935. aasta mais, Gruusias ja Ukrainas veelgi varem), kuid need tegelesid n-õ kergemate rikkumistega ja nende määratud karistused olid maksimaalselt viis aastat.⁹

Tasub mainida ka seda, et kui kulakute operatsioonis, mille teravik oli suunatud maaelanikkonna vastu, oli karistuste määramisel oluline süüdistatavate sotsiaalne päritolu, siis rahvusoperatsioonide puhul, kus prevaleerisid süüdistused spionaažis, piiririkumises, sabotaažis, salakaubaveos või koostöös välismaa konsulaatidega, ei olnud isikute sotsiaalsel päritolul erilist tähtsust.¹⁰ Samas on ka näiteid selle kohta, et kulakute operatsiooni käigus vahistati suur hulk inimesi, kes üldse ei sobinud sellesse isikute gruppi (näiteks ukraina rahvuslased Kiievis ja selle ümbruses).¹¹

Kui võtta vaatluse alla Abhaasia, siis seal arreteeriti juulist 1937 kuni oktoobrikuuni 1938 2186 inimest, kellest lasti maha 794.¹² Suur osa Gruusia NSV-s elanud

⁸ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft, 17; **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938, 10–11; **Junge, M.** Die Massenoperationen, 35.

⁹ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938, 10. Samas, 50.

¹¹ **Shapoval, J.** Die Behandlung der „ukrainischen Nationalisten“ im Gebiet Kiev. – Rmt: **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** (Hrsg.). Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938, 350.

¹² **Тушурашвили О., Алавердашвили Д., Луарсабишвили Вл.** Большой террор в Абхазской АССР, 45; **Gamakharia, J.** Political status of Abkhazia within the Soviet Georgia. 1921–1937. – Rmt: Assays from the History of Georgia. Abkhazia from Ancient Times till the Present Days. Eds J. Gamakharia, T. Beradze, T. Gvantseladze. Ministry of Education and Culture of Abkhazia, Tbilisi, 2011, 437.

eestlastest asus tollal Abhaasia ANSV-s. See kajastub ka represseeritute nimekirjades, kus vaid paar isikut oli enne arreteerimist elanud väljaspool Abhaasiat. Ajavahemikus 11.08.1937–11.10.1938 mõistis Gruusia NSV NKVD kulakute troika süüdi 55 eestlast, kellest surmanuhtlus (I kategooria) määrati 37 isikule, vanglasse saadeti (II kategooria) 18 isikut.¹³ Rahvusoperatsioonide käigus mõisteti Gruusia NSV-s ajavahemikus 25.09.1937–23.10.1938 süüdi 16 eestlast, neist lasti maha 11 (I kategooria) ja 5 said kergema karistuse (II kategooria).¹⁴ Seega suurem osa eestlastest mõisteti 1937. ja 1938. aasta repressioonides süüdi kulakute operatsiooni käigus, kus määravaks sai isikute sotsiaalne päritolu. Miilitsatroikades pole eestlasi selles ajavahemikus Gruusia NSV-s süüdi mõistetud. Lisaks troikade otsustele eksisteerisid veel „stalinlikud nimekirjad“, mis puudutasid tsaariaegse, aga ka nõukogude eliidi esindajaid. N-õ eliidi hulka võidi arvata suurkaupmehi, aadlikke ja vaimulikke, tsaariametnikke, samuti nõukogude partei ning valitsuse funktsionääre, aga kohati ka neid, kellel lihtsalt oli kesk- või kõrgharidus. Need nimekirjad moodustati tsentraliseeritult siseasjade rahvakomissari poolt regioonides ettevalmistatud materjalide alusel. Üle 90% nimekirjadesse kantutest said ettepaneku kõrgeimaks karistusmääraks ja nende otsustele kirjutasi alla Stalin ning tema kaaslased Poliitbüroost.¹⁵ Maist 1937 kuni novembrini 1938 kanti Gruusia NSV-s stalinlikesse nimekirjadesse kuus eestlast, kellest kõigile määrati surmanuhtlus.¹⁶

ALLIKAD

Abhaasia eestlaste represseerimist Suure Terrori aastatel on uuritud väga põgusalt. Nõukogude aastatel polnud see ideoloogilistel põhjustel võimalikki. Venemaa eestlasest ajaloolane Viktor Maamägi mainib oma Nõukogude Liidus elanud eestlasi käsitlevas monograafias repressioone vaid riivamisi, mööndes siiski, et repressioonid põhjustasid eestlaste seas kibestumist ja arusaamatust.¹⁷ Abhaasia eestlastest monograafia kirjutanud etnoloog Lembit Võime lõpetab oma nõukogude ajal ilmunud teose targu repressioonide-eelse ajaga.¹⁸ Juba uutes ja vabamates oludes on etnoloog Marika Mikkor kirjutanud repressioonidest Abhaasia eesti külades, kasutades allikaina üksikuid käsikirjalisi materjale, mainides ühtlasi, et 1980. aastatel, mil ta Abhaasia eesti külades aktiivselt välitöid tegi, vältisid küla-

¹³ **Junge, M.** Statistische Daten zu den Massenoperationen. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien, 501.

¹⁴ Samas, 510.

¹⁵ **Junge, M., Reisner, O., Bonwetsch, B.** Unter dem Schnee. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien, 28–29.

¹⁶ **Junge, M.** Statistische Daten zu den Massenoperationen, 517.

¹⁷ **Maamägi, V.** Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1917–1940). Eesti Raamat, Tallinn, 1980, 157.

¹⁸ **Võime, L.** Tee uude ellu: Eesti asunduste ajaloost Kaukaasia Musta mere rannikul XIX saj. 2. poolt kuni 1929. Eesti Raamat, Tallinn, 1980.

elanikud vestlustes võõrama inimesega repressioonide teemat.¹⁹ Sama väidavad ka teised teemat uurinud autorid, märkides, et inimesed (eriti naised) kardavad praeguseni „probleemidesse sattuda“, kui nad sellest ajast ja tollastest kannatus-test räägivad.²⁰ Samas kirjutab Mikkor, et 1990. aastatel repressioonidest siiski juba räägiti, ja toob neist vestlustest ära mitmeid huvitavaid tähelepanekuid. Mu enda välitööd Abhaasias jäävad peamiselt 1990. aastate teise poolde ja hilisemasse aega. Nüüd ollakse küll valmis repressioonidest rääkima, kuid paraku on põlvkond, kes tollased sündmused ise läbi elas, suuremalt osalt juba lahkunud ja nooremate teadmised on võrdlemisi lünklikud.

Abhaasia naaberpiirkonna Põhja-Kaukaasia eesti külade kohta on andmeid kogunud teenekas koduloouuriija Hilda Sabbo, kelle sulest ilmunud raamatu „Häving“²¹ fookuses on Suure Terrori aegne eestlaste represseerimine Põhja-Kaukaasia Uus-Eesti külas.

Kuna suulise ajaloo meetodil saab tollaste repressioonide uurimisel tunnis-tajate vähesuse ja mälestuste lünklikkuse tõttu olla vaid toetav funktsioon, peab otsima eelkõige kirjalikke allikaid. Õnneks polegi neid nii vähe. Kui rääkida amet-likest dokumentidest, siis neid võib Abhaasia eestlaste kohta leida peamiselt kahest arhiivist: Gruusia Siseministeeriumi Arhiivist Tbilisis ja Abhaasia Humanitaar-teaduste Instituudi Arhiivist Suhhumis. Mõlemad arhiivid said heitlikel Nõukogude Liidu lagunemise aegadel küll tugevasti kannatada, mistõttu materjal ei ole ka antud teema puhul täielikult säilinud. 1991. aastal sattus Gruusia KGB hoone, milles hoiti represseeritute toimikuid, täies ulatuses leekidesse. Maha põles Tbilisi miilitsaarhiiv. Nagu Gruusia Siseministeeriumi Arhiivi töötajatelt kuulsin, olid süütamised sihilikud. Gruusia-Abhaasia sõja algul, 1992. aasta sügisel põletasid Gruusia militaarijõud maha Abhaasias Suhhumis asunud Abhaasia ANSV Riikliku Keskarhiivi, mis tähendas suurt lööki Abhaasia ajalooteadusele. Tules hävisid väärtuslikud dokumendid alates 18. sajandist kuni tänapäevani, ühtlasi suur osa meid huvitava teema materjalidest.

Seega on nii Gruusias kui ka Abhaasias dokumentatsioon vaid osaliselt säi-linud. Väga väikeses mahus on säilinud uurimistoimikud. Gruusia Siseminis-teeriumi Arhiivis on säilinud „mahalastute nimekirjad“, mis sisaldavad mitte üksnes mahalaskmise formaalseid akte ja vastavaid nimekirju, vaid annavad kaas-märkuste kaudu ka teavet kuriteo koosseisu kohta. Osaliselt on säilinud nii kulakute kui ka rahvusoperatsioonide dokumentatsioon. Nn dvoikade albumid („альбомы“), mille alusel toimus rahvusoperatsioonide uurimine kuni septembrini 1938, on paraku kaduma läinud, kuid on säilinud dvoikade otsuste protokollid Gruusia Siseministeeriumi Arhiivi esimese osakonna fondis nr 12, kus on kirjas süüdistus-kokkuvõtted. On säilinud ka nn miilitsatroika protokollid aastatest 1934–1938 (samas, fond nr 9). Kulakute ja rahvuste troika istungite protokollid on säilinud ning asuvad Gruusia Siseministeeriumi Arhiivi esimese osakonna fondis nr 8.

¹⁹ **Mikkor, M.** 1930. aastad Kaukaasias „Edasi“ kolhoosis põllumehe silme läbi ja ajalehe „Edasi“ veergudel, I. – Tuna, 2005, 2, 69.

²⁰ **Junge, M., Reisner, O., Bonwetsch, B.** Unter dem Schnee, 20.

²¹ **Sabbo, H.** Häving. Olion, Tallinn, 1990.

Nende kolme troika – rahvuste, kulakute ja miilitsatroika – materjalid kajastavad vastavalt kahe suuroperatsiooni – rahvus- ja kulakute operatsiooni – ning miilitsatroika menetlustoiminguid. Nende kolme troika protokollide väärtus antud teema uurimisel on hindamatu, sest need kujutavad endast lühikokkuvõtteid enamasti ärapõlenud juurdlustoimikutest. Üldine menetluskäik kogu Nõukogude Liidus oli neil saatuslikel aastatel selline, et pärast uurimise lõppu saadeti toimik edasi regiooni troikale. Troika protokollid tavaliselt kopeerivad süüdistuskokkuvõtet.²²

Stalinlikud nimekirjad Gruusiast on koondatud ühtseks andmebaasiks, mis valmis rahvusvahelise ühingu Memorial ja Gruusia Siseministeeriumi koostööna aastatel 2011–2013 ning on internetis vabalt kättesaadav. Nagu eespool mainitud, karistati stalinlike nimekirjade liinis Gruusia NSV-s kuut eestlast. Võrdluseks: teiste eksterritoriaalsete rahvuste seas 82 sakslast, 52 poolakat ja 14 lätlast.²³ Abhaasia eestlastest on nimekirjas nimekaim 1866. aastal Eestis sündinud ja Abhaasias kaua elanud Jakob Mihkelson (dokumentides ka Michelson, Mihelson), kes arreteeriti 20. juunil 1937 ning lasti maha sama aasta 17. septembril. Teda süüdistati Gruusia NSV kriminaalkoodeksi paragrahvide 58-6, 58-10 ja 58-11 alusel, peamine süü oli Saksa-Eesti luurevõrgustiku residendiks olemine.²⁴ Samas on Gruusia stalinlikes nimekirjades ka eestlasi, kes ei kuulunud Abhaasia eestlaste hulka. Nimekaim neist on Pavel (Paul) Anni, kes sündis 1896. aastal Eestis, lõpetas Tartu ülikooli arstiteaduskonna ja töötas kuni arreteerimiseni Batumi sõjaväehaigla peaarstina. Ka tema mõisteti süüdi spionaažis ja lasti maha 22. juunil 1938.²⁵

Kui troika protokollid annavad võimaluse välja tuua statistilisi andmeid ja teha järeldusi võimude süüdistuskriteeriumide kohta, siis üksikasjalikumad infot juurdluse käigu kohta pakuvad ülekuulamisprotokollid. Neid on Gruusia Siseministeeriumi Arhiivis säilinud vähe ja kui rääkida eestlastest, siis need vähesedki säilinud protokollid puudutavad 1930. aastate esimest poolt ning mitte Suure Terrori aastaid. Õnneks on aga paljud olulised Abhaasia eestlasi puudutavad ülekuulamisprotokollid säilinud koopiatena Suhhumis, kus need praegu asuvad Abhaasia Humanitaarteaduste Instituudi Arhiivis.

Osaliselt on Suure Terrori teemaline dokumentatsioon ka publitseeritud. Euroopa Liidu postkonfliktsete regioonide programmi raames, mis edendab dialoogi konfliktipiirkondade erialaspetsialistide vahel, õnnestus mõned aastad tagasi Gruusia ja Abhaasia ajaloolased koostööle ärgitada. Teadupärast on kahe riigi suhted praeguseni mitte lihtsalt jahedad, vaid lausa jäised. Kahe maa ajaloolaste

²² **Serjogina, I.** Die Untersuchungsakten der Bauernschaft des Gebiets Kalinin als historische Quelle. – Rmt: Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938, 157.

²³ **Avalishvili, L.** Bolschewistische Durchführung der Nationalen Operationen. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien, 154.

²⁴ https://ru.openlist.wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%85%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BE%D0%BD_%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (1866).

²⁵ https://ru.openlist.wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B8_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 (1896).

kohtumised toimusid 2015. ja 2016. aastal Istanbulis, Veneetsias, Jerevanis, Pariisis ning 2016. aasta sügisel ka Tallinnas. Koostöö eesmärk oli projekti koordineerinud Anna Capello sõnul eelkõige hukkunute omastele info kättesaadavaks tegemine, aga ka koostöövõimaluse pakkumine Gruusia ja Abhaasia ajaloolastele. Töö tulemusena ilmus 2017. aastal kolmeköiteline teos „Suur Terror Abhaasias: 1937–1938“.²⁶ Selle esimene osa sisaldab Abhaasia represseeritute nimekirju Gruusia Siseministeeriumi Arhiivist, teine osa põhineb materjalidel, mis on säilinud Abhaasia Humanitaarteaduste Instituudi Arhiivis, kolmas köide koosneb registritest. Nimetatud teos sisaldab materjale valikuliselt: esimeses köites peamiselt vaid represseeritute nimekirjad märgetega karistumäärade kohta ja teises osas valik katkeid ülekuulamisprotokollidest.

REPRESSIOONID ABHAASIAS. ÜLDINE TAUST

Repressioonid Abhaasias toimusid terrorismivastase võitluse tähe all. „Süüteod“, mida Abhaasias menetleti, olid näiteks: „Dašnaki organisatsioon“, „Paralleelne keskus Abhaasias“, „Kahjurlik organisatsioon Riigipangas“, „Terroristlik organisatsioon kohtu- ja prokuratuurioranites“ jne. Kuna Abhaasias paikneb ulatuslik armeenia diaspora, oli üheks menetlusobjektiks „Dašnaki“²⁷ organisatsioon“. Selle peamiselt Abhaasias Gagra rajoonis elanud liikmetel olevat olnud sidemed nõukogudevastaste tegelastega Armeenias Leninakanis. „Paljastamisele“ järgnesid massilised arreteerimised. Abhaasia Gagra rajoonis arreteeriti üle 80 sealse elaniku, neid süüdistati osalemises „kontrevolutsioonilises Dašnaki organisatsioonis“, osa neist veel täiendavalt terroristlike aktide ettevalmistamises partei- ja valitsustegelaste vastu. Osa arreteeritustest suri ülekuulamise käigus.²⁸

„Paralleelse keskuse“ juhtumi puhul represseeriti hulk Abhaasia ANSV juhtivaid tegelasi. Paralleelseks nimetati „keskust“ seetõttu, et selle liikmetest olid paljud Abhaasia nõukogude võimuladviku liikmed, eesotsas Nestor Lakobaga.²⁹ Allpool tuleb „Paralleelsest keskusest“ juttu ka seoses Abhaasia eestlastega.

Kui Gruusia ajaloolased rõhutavad, et repressioonid tabasid kogu Nõukogude Liitu ühtviisi julmalt,³⁰ siis Abhaasia ajaloolased otsivad repressioonidele ka lokaalset mõõdet ja erijooni. Leitakse, et repressioonid Abhaasias algasid pärast Gruusia K(b)P KK esimese sekretäri Lavrenti Beria kirja 20. juulist 1937 Stalinile, milles ta kirjutas kontrevolutsioonilistest gruppidest Gruusias. Samuti märgitakse, et massirepressioonid algasid kohe pärast Abhaasia kommunistliku partei

²⁶ Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Council of Europe, 2017. Vt https://ida.aule.ee/raamatud/index.html#abhaasia_terror

²⁷ Dašnaki partei asutati 1890. aastal Tbilisis sealsete armeenlaste poolt. Aastail 1918–1920 oli võimupartei iseseisvas Armeenias. Pärast Armeenia annekteerimist Nõukogude Liidu poolt jätkas partei tegevust emigratsioonis.

²⁸ Тушурашвили О., Алавердашвили Д., Луарсабишвили Вл. Большой террор в Абхазской АССР, 46–47.

²⁹ Samas, 47.

³⁰ Gamakharia, J. Political status of Abkhazia within the Soviet Georgia, 438.

juhi Nestor Lakoba surma,³¹ kui likvideeriti praktiliselt kogu abhaasi intelligents ja repressioonid puudutasid ka abhaasi keelt, kohanimedid ning haridust.³² Seega vihjatakse sellele, et Gruusia võimud kasutasid Suurt Terrorit ühtlasi abhaaside allasurumiseks. Sellele on oma uurimustes tähelepanu juhtinud ka teised, st mitte Gruusia ja Abhaasia taustaga autorid. Näiteks leiab statistika põhjal üks rahvusvaheline uurijate grupp, et abhaase karistati proportsionaalselt kolmandiku võrra rohkem kui grusiine. Ka karistuste raskusaste oli kõrgem, üle 50% kulakute operatsioonid karistatud abhaasidest mõistetud surma. See näitaja on kaks korda suurem kui grusiinidel.³³ See on tähelepanuväärne erinevus, kuid samas tasub märkida, et eestlastest mõistetud kulakute operatsioonid surma tervelt 64%.

Nimetatud tähenduslikus Beria kirjas Stalinile on märgitud, et kontrrevolutsiooniline tegevus oli jõudnud Abhaasiasse, kus seda juhtis Nestor Lakoba. Ta olevat ise rääkinud, et Abhaasias toimub intensiivne diversantlik-kahjurlik töö põllumajanduses, et õhnestada nõukogude võimu ja rajada iseseisev Abhaasia riik Inglismaa või Türgi protektoraadi all. Organisatsiooni paljastamise korral olevat Lakoba kavatsenud Türgi põgeneda.³⁴

Nagu eelnevalt mainitud, menetleti Suure Terrori ajal nomenklatuuri liikmete juhtumeid avalikel protsessidel. Nii oli see ka Abhaasias. Kuigi Nestor Lakoba oli surnud, tuli neutraliseerida ka tema lähikondsed. „13 lakobalase protsessil“ 30. oktoobrist kuni 3. novembrini 1937 „paljastati“ kontrrevolutsiooniline kahjurlik spionaažorganisatsioon Abhaasias. See protsess viidi läbi Abhaasia Riiklikus Teatris ja kanti üle kohalikus raadios.³⁵ Lakobat süüdistati kollektiviseerimise saboteerimises ja kollektiviseerimisvastaste talurahvarahutuste korraldamises 1931. aastal, samuti olevat ta ette valmistanud atentaati Stalinile ning Beriale. Nn lakobalastele pandi süüks Abhaasia majanduse pidurdamist, kolhooside laostamist ja soovi viia abhaasi rahvas „kapitalismi orjuse ahelatesse“.³⁶ Tõele vastab küll see, et Lakoba kaitses Abhaasiat kollektiviseerimise ja varade võõrandamise eest, nii palju kui see tema võimuses oli. 1931. aasta kollektiviseerimisvastastes rahutustes (nn Gudauta sündmused) osales ka tema lähisugulasi. Tõele vastab ka see, et massiline sundkollektiviseerimine algas Abhaasias alles 1930. aastate keskel, selle edasilükkamine oli ilmselt tõesti Lakoba teene. 1937. aasta algul, umbes kuu aega pärast surma kuulutati Lakoba rahvavaenlaseks. Lisaks mõttekaaslastele represseeriti ka tema perekond ja sugulased. „Lakobalaste“ lapsi, Nestori poega Raufi ja teisi tollal 14–16-aastasi teismelisi, süüdistati 1937. aastal kuulumises

³¹ Nestor Lakoba suri segastel asjaoludel Tbilisis 1936. aasta detsembris, on kahtlustatud mürgitamisest Gruusia võimude poolt.

³² **Лакоба С.** Вместо предисловия. – Rmt: Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том II. Council of Europe, 2017, 6.

³³ **Junge, M., Müller, D., Feurstein, W., Džucha, I.** Ethnos und Terror. – Rmt: Bolschewistische Ordnung in Georgien, 194.

³⁴ Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том II. Council of Europe, 2017, 12.

³⁵ Samas, 14.

³⁶ Samas, 19.

kontrevolutsioonilisse terroristlikku noorteorganisatsiooni, mis olevat organiseerinud terroriakte kommunistliku partei juhtide vastu.³⁷

ANDMED TROIKADE PROTOKOLLIDES

Troikade – nii rahvuste kui ka kulakute troika – protokollides on kirjas süüdistatavate ees-, isa- ja perekonnanimi, sünniaasta, sünni- ja elukoht, sugu, rahvus, perekonnaseis, haridustase ning kodakondsus. On ära toodud arreteerimise kuupäev, süüdistuspunktid, karistus ja paragrahv, mille alusel isik süüdi mõisteti. Viimases rubriigis „Märkused“ võib kirjas olla ka mõningast ebastandardset infot. Protokollides on kirjas troika liikmete nimed, samuti protokoll koostanud referendi/sekretäri nimi. Troikade protokollide põhjal on seega võimalik välja tuua statistilisi andmeid ja teha üldistusi nii süüdistatavate kohta kui ka jõuda järeldusteni kaasuste menetluskriteeriumide osas.

Nüüd aga andmetest järjekorras. Kuna kodakondsuse kohta on protokollide andmed lünklikud, ei saa me teha kategoorilisi üldistusi, kuid neil juhtudel, mil vastav märge esineb, on eestlaste puhul tegemist eranditult Nõukogude Liidu kodanikega. Näiteks Abhaasias elanud sakslastel oli osal Saksamaa kodakondsus. Mõnel juhul on eestlaste puhul märgitud varasem astumine Eesti kodakondsusse. Näiteks üks seni Eesti kodakondsuse säilitanud Abhaasias elanud eestlane astus Nõukogude Liidu kodakondsusse alles 1927. aastal,³⁸ kaks Tbilisis elanud eestlast 1926. aastal.³⁹ Järgnevad andmed parteilise kuuluvuse kohta, mis ainu-parteilises riigis tähendas kas kommunistliku partei liikmeks olemist või mitte. Andmed parteilise staatuse kohta on protokollides lünklikud, aga kui märge esineb, siis peaaegu kõikide eestlaste puhul on selleks „parteitu“. Samas on üksikud kunagi kuulunud VK(b)P ridadesse, kuid sealt kas välja heidetud või välja astunud,⁴⁰ mis oli võimude silmis kahtlemata halvem signaal kui parteitu staatus. Üks Salme küla mees oli arreteerimise hetkel kommunistliku partei liikmekandidaat,⁴¹ üks Sulevi küla mees samuti, kuid passiivsuse eest sellest staatusest välja arvatud.⁴² Ühe eestlase puhul, kes küll ei elanud arreteerimise ajal Abhaasias, vaid mujal Gruusia NSV-s, on märgitud varasem kuulumine Sotsiaaldemokraatliku Partei ridadesse.⁴³

Seejärel on protokollides andmed isiku töökoha ja ameti kohta. Töökoha rubriigis võib olla ka märge „arreteerimise hetkel ilma kindla tegevusalata“,⁴⁴ mis

³⁷ **Anchabadze, G.** Mass terror in the USSR: The story of one family. – Rmt: The Issues of Georgian-Abkhazian Interrelations, II. Tbilisi, 2011, 184–185.

³⁸ Gruusia Siseministeeriumi Arhiiv (edaspidi GSA) 6.29205.1937, l 6.

³⁹ GSA I osakond (edaspidi GSA I), f 8, troika protokoll (edaspidi prot) 81, l 21, 5.01.1938.

⁴⁰ GSA I, f 8, prot 117, l 117, 21.06.1938; prot 49, l 92, 19.11.1937; prot 90, l 114, 16.02.1938; prot 124, l 84, 25.09.1938.

⁴¹ GSA I, f 8, prot 15, l 63, 15.09.1937.

⁴² GSA I, f 8, prot 124, l 80, 29.09.1938.

⁴³ GSA I, f 8, prot 124, l 14, 25.09.1938.

⁴⁴ Nt GSA I, f 8, prot 50, l 23, 20.11.1937.

külaühiskonnas ei tähendanud tingimata töötust, vaid viitab pigem kolhoosikorra ignoreerimisele. Seegi oli võimude silmis kahtlemata negatiivseks signaaliks. Kohati esineb protokollides ka eraldi mäрге sotsiaalse staatuse kohta, st kas on tegemist töölise, talupoja või teenistujaga. Külaelanike puhul, kes valdavalt olid kõik talupojad, ei peetud seda märgset arusaadavatel põhjustel oluliseks ja enamasti seda protokollile ei kantud.

Eraldi on protokollis välja toodud isiku sotsiaalne ja poliitiline taust, mis annab olulist infot isiku varasema tegevuse, samas ka riigipoolse stigmatiseerituse kohta. Eestlaste protokollides on kõige tavalisem mäрге „endine kulak“, kusjuures paljudel juhtudel on sõna „kulak“ masinakirjas koostatud protokollides pliiatsiga eraldi alla kriipsutatud. See täiendus annab ilmse vihje, mida NKVD menetluse käigus olulisimaks pidas.

Mitme isiku puhul esineb protokollides mäрге „кулак-лишенец“: tegemist on valimisõigusest ilma jäetud isikutega. Selles kategoorias esinevatest eestlastest on mitmeid ühtlasi spekulatsioonides süüdistatud. Kui süüvida materjalidesse, siis tähendas „spekulatsioon“ tavaliselt ei midagi enam kui oma põllumajandus- ja turustamist väljaspool kolhooside varumisskeeme. Olukorras, kus isikutelt oli kolhoosi astumisega vara võõrandatud, oli oma aiamaalt kogutud saagi realiseerimine sageli mõõdapääsmatu, et hinge sees hoida.

Mõnel juhul on isiku taustaks märgitud „endine kulak-kaupmees“. Kõnekas on seegi, et nii märgete „kulak-liшенец“ kui ka „kulak-kaupmees“ puhul on hiljem pliiatsiga alla kriipsutatud üksnes „kulak“. Sest just „kulak“ oli formaalne süüdistuse alus kulakute operatsioonis. Veel on mõned eestlased paigutatud kategooriasse „endine suurkaupmees“, näiteks Christophor (dokumentides ka Hristofor) Naaber⁴⁵ ja Jakob Mihkelson.⁴⁶ Ühe Salme küla mehe puhul on märgitud, et tema vennad olid valgekaartlased ja isa ohvitser,⁴⁷ Salme algkooli õpetaja Hans Jänese protokollist leiame mäрге „endine tsaariarmee ohvitser“.⁴⁸ Huvitav juhtum on Juhannes Lõhmus, kes oli sündinud 1904. aastal Sulevis, kuid aastatel 1925–1927 teeninud kapralina Eesti armees.⁴⁹ Kõik sellised taustaandmed, mis stalinistlikus Nõukogude Liidus inimese renomeed kahtlemata kahjustasid, võeti hiljem süüdistuste esitamisel arvesse.

INFO VARASEMATE REPRESSEERIMISTE KOHTA

Troika protokollides pidid seega soovitatavalt sisalduma ka kompromiteerivad materjalid inimese mineviku kohta. Näiteks märkused varasemate arreteerimiste

⁴⁵ GSA I, f 8, prot 46, l 3, 14.11.1937.

⁴⁶ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КИСНЕР ФЛОРЫ ГЕНРИХОВНЫ. 25.01.1938, l 1; ПРОТКОЛ ДОПРОСА РАДКЕ ГУСТАВА РЕЙНГОЛЬДОВИЧА. 24.01.1938, l 9; ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, l 8.

⁴⁷ GSA I, f 8, prot 124, l 87, 29.09.1938.

⁴⁸ GSA I, f 8, prot 98, l 177, 8.03.1938.

⁴⁹ GSA I, f 8, prot 127, l 65, 29.09.1938.

kohta on hoolikalt esitatud.⁵⁰ Kui enamik NKVD poolt aastatel 1937–1938 represseritud eestlastest oli varem karistamata, siis leidus ka teistsuguseid. Näiteks Salme küla elanik, Leningradi oblastist pärit Joosep Terva (Tõrva?) oli 1922. aastal illegaalselt riigipiiri ületanud, mille eest sai viis kuud vanglakaristust. 1927. aastal mõisteti ta süüdi nõukogudevastase propaganda eest (karistusseadustiku paragrahv 58-10).⁵¹ Sama paragrahvi alusel määrati teisele Salme küla elanikule Aleksander Kivile 1933. aastal kolm aastat vangistust.⁵² Narvast pärit, kuid 1930. aastatel Abhaasias elanud Aleksandra Meerlei mõisteti 1924. aastal süüdi illegaalse piiriületuse eest,⁵³ samuti Suhhumis elanud Jaan (Ivan) Saar, kes kandis 1925. aastal karistust illegaalse riigipiiriületuse eest.⁵⁴ Alam-Linda elanik Hindrik Grossman arreteeriti 1931. aastal valuutaäri eest,⁵⁵ Estonia küla elanik Eduard Truman mõisteti 1933. aastal süüdi kolhoosivara riisumise eest.⁵⁶ Salme külas elanud Philipp Adamson, kes enne arreteerimist töötas kolhoosis puusepana, oli kodusõja ajal Vambola külas⁵⁷ kinni pidanud viis punast partisini ja andnud nad üle valgekaartlaste väesalgale, kes nad maha laskis. Troika määras talle 1937. aastal karistuseks „kõigest“ kümme aastat vangistust.⁵⁸

KOLHOOSIDEVASTANE TEGEVUS

Põllumajanduse kollektiviseerimist alustati Nõukogude Liidus 1929. aastal, kuid Abhaasias ei muutunud see tollal veel massiliseks, mida peetakse kohaliku kommunistliku juhtkonna, eelkõige Nestor Lakoba teeneks. Lakoba väitel puudus Abhaasias kulakute klass, ta jättis täitmata mitmed partei direktiivid, mille eest Stalin teda korduvalt kritiseeris. 1931. aasta veebruaris toimusid mitmel pool Abhaasias kollektiviseerimisvastased meeleavaldused, milles osalesid ka Lakoba lähikondsed. Massiline sundkollektiviseerimine algas Abhaasias alles 1930. aastate keskel.⁵⁹

Mitmete eestlaste süüdistusprotokollidest leiame märkeid varasema süüdimõistmise kohta mässumeelsel 1931. aastal, kui Abhaasias avaldati massiliselt meelt kolhooside vastu. Näiteks Salme küla elanikud Mihkel Tanvel ja Aleksander Tiismus, mõlemad süüdi mõistetud kontrrevolutsioonilises agitatsioonis. Tiismuse initsiatiivil olevat läbi viidud kulakute ja nõukogudevastase elemendi seadusvastaseid kogunemisi, kus töötatud välja plaane võitluseks nõukogude võimu

⁵⁰ Vt **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft, 367–368.

⁵¹ GSA I, f 8, prot 15, l 44, 15.09.1937.

⁵² GSA I, f 8, prot 15, l 44, 15.09.1937.

⁵³ GSA I, f 8, prot 50, l 24, 20.11.1937.

⁵⁴ GSA I, f 8, prot 15, l 63, 15.09.1937.

⁵⁵ GSA I, f 8, prot 50, l 25, 20.11.1937.

⁵⁶ GSA I, f 8, prot 50, l 25, 20.11.1937.

⁵⁷ Sellenimeline eesti küla asub Siberis.

⁵⁸ GSA I, f 8, prot 15, l 48, 15.09.1937.

⁵⁹ **Бгажба О. Х., Лакоба С.** История Абхазии с древнейших времен до наших дней. Министерство образования и науки РА, Сухум, 2015, 361.

ning kolhoosikorra vastu. Mees saadeti selle eest asumisele.⁶⁰ Salme küla elaniku Nikolai Meibaumi puhul on välja toodud, et ta hoidis 1931. aastal nõukogudevastase agitatsiooni eest arreteerimisest kõrvale.⁶¹

Oli ka varasematel aastatel kolhoosi astunuid, kuid Suure Terrori aastatel leiti süüd ka neil. Näiteks Karl Kaevats, keda 1937. aastal süüdistati selles, et ta oli 1931. aastal kogu oma majapidamise maha müünud ja „astunud valskuslikult Linda küla kolhoosi“. Vähe sellest, ta olevat kolhoosielu kontrevolutsiooniliselt laostanud. Samuti leiame tema süüdistusprotokollist käsitsi allakriipsutatud märke „kulak“, sedapuhku siis isegi mitte „endine kulak“, mis on süüdistuskokkuvõttes hoopis tavalisem.⁶²

1935. aastal algas Abhaasias massiline sundkollektiviseerimine, üksiktalunikud, kes ei olnud kolhoosi astunud, maksustati suurte maksudega. Selle tagajärjel astusid ka paljud seni üksiktalunikenä tegutsenud eestlased kolhoosi. Salme küla elaniku Tõnis Varmi sotsiaalseks kuuluvuseks on küll märgitud „keskmik“, kuid rõhutatakse, et ta astus kolhoosi „alles“ 1935. aastal. Kui saatuslikku märget „kulak“ ei õnnestunud süüdistatavale ühegi vahendiga külge kleepida, siis sotsiaalse vaenuliku tausta kinnituseks sobis ka hiline kolhoosi astumine. Varmile pandi süüks kolhoosi plaanide täitmisest kõrvalehoidmine.⁶³

Kuid oli ka põhimõttekindlaid külaelanikke, kes jätkasid üksiktalunikenä. Näiteks Julius Meibaum Salme külast, kes sai süüks „kuritahtliku riigimaksude mittemaksmise“ ja mõisteti kümneks aastaks vangi.⁶⁴

Salme külanõukogu elanikku Karl Joonast süüdistati selles, et kui ta tuli Siberis asumiselt tagasi, hakkas ta kolhoosnike seas kolhoosidevastast propagandat tegema. Ta olevat kolhoosnikele teatanud, et kolhoositööst ei ole mingit kasu, sest tasuks on vaid sandikopikad. Samuti olevat ta kiitnud revolutsioonieelset aega, mil elu oli parem. Trotskistlike rahvavaenlaste mahalaskmise kohta troikade poolt olevat Joonas öelnud:

Kas ei ole kahju, et selliseid silmapaistvaid ja tähtsaid inimesi maha lastakse...⁶⁵

Salme küla elanikku Voldemar Raja süüdistati selles, et 1937. aastal koos teiste kolhoosnikega tee-ehitusel töötades väljendas ta oma rahulolematust kolhoosikorruga ja ennustas, et kolhoosid ei püsi enam kaua ning et peatselt kaob ka nõukogude võim. Lisaks toodi süüdistuskokkuvõttes välja, et juba 1933. aastal oli ta nõukogudevastase agitatsiooni eest üheksa kuud vahi all olnud ja tegi kolhoosnike hulgas ka hiljem süstemaatilist nõukogudevastast agitatsiooni. Raja on üks vähestest represseeritud eestlastest, kelle süüdistuskokkuvõttes on märges, et ta ei tunnistanud end süüdi. Karistuseks oli aga ikkagi mahalaskmine.⁶⁶

⁶⁰ GSA I, f 8, prot 15, l 50, 15.09.1937; prot 21, l 75, 26.09.1937.

⁶¹ GSA I, f 8, prot 15, l 44, 15.09.1937.

⁶² GSA I, f 8, prot 66, l 12, 14.12.1937.

⁶³ GSA I, f 8, prot 15, l 44, 15.09.1937.

⁶⁴ GSA I, f 8, prot 15, l 48, 15.09.1937.

⁶⁵ GSA I, f 8, prot 21, l 6, 26.09.1937.

⁶⁶ GSA I, f 8, prot 50, l 87, 20.11.1937.

Mehhadõri külanõukogu elanikku Juhannes Alvinit süüdistati süstemaatilises nõukogudevastases propagandas ja kolhoosidevastases tegevuses. Ta olevat öelnud, et nõukogude võim ja kolhoosid ei kesta kaua ning likvideeritakse varsti, samuti olevat ta veennud kolhoosnikke, et ainus põllumajanduse kasumlik vorm on individuaalmajapidamine. Süüdistuskokkuvõtte järgi oli taolise kolhoosnike moraalse laostamise tagajärjeks plaanide mittetäitmine.⁶⁷

Kuid kolhoosidevastaseks tegevuseks kvalifitseerus ka see, kui keegi laostas kolhoosi astudes joomingutega kolhoosidistsipliini.⁶⁸ Neudorfi (dokumentides ka Naidorf, Neidorf) elaniku Nikolai Siimani, kolhoosi Võit esimehe süüdistuskokkuvõttest loeme lühidalt, et ta näitas end saboteerija ja joodikuna.⁶⁹

Troika protokollid on muidugi lakoonilised ja nii ei saa me paljudel juhtudel teada, missugused konkreetset üleastumised olid ühe või teise süüdistuse taga. Nimetatud kolhoosi Võit kohta on infot siiski pisut rohkem, sest säilinud on mõnede sealsete kolhoosnike ülekuulamisprotokollid. Nii kirjeldab üks ülekuulatu kolhoosis 1936. aastal toimunud sabotaaži: põllule ei panda väetist, viljapuid ei hooldata ja need hävivad. Puuvilja – aga see oli kolhoosi Võit peamine produkt – kogumisel ja transportimisel korraldatakse tööd ebatõhusalt, mistõttu puuvili jõuab konservitehasesse kolmandasordilisena. Kolhoosis puudub töödistsipliin, kolhoosnikud tegelevad peamiselt oma aiamaa harimisega, nad müüvad sealt korjatud puuvilju ja puuduvad süstemaatiliselt kolhoositöölt. Kirjelduses antakse mõista, et taolises õõnestustegevuses oli ka kolhoosi juhtkonna käsi mängus.⁷⁰ Massilise kollektiviseerimise algusest oli Abhaasias mõõdnud vaevalt aasta, inimesed olid harjunud töötama oma aedades ja põldudel ning realiseerima sealt kogutud saaki, kuid see ei olnud troika silmis süüd pehmendav asjaolu.

NÕUKOGUDEVASTANE PROPAGANDA JA KAHJURLIK TEGEVUS

Kui külaelanike puhul oli levinud süüdistuseks kolhoosidevastane tegevus, siis linlastele tuli välja mõelda midagi muud. Tavaliselt on juttu laiemalt nõukogudevastastest propagandast. Näiteks Novorossiiskist pärit, kuid Gruusias Batumi linnas töötanud motorist Peeter Paasi puhul tuuakse 1937. aasta süüdistuskokkuvõttes välja, et ta 21. detsembri õöl 1936 pärast joomingut raudteesööklas ja vestlust välismaiste meremeestega läks Batumi sadama autogaraaži tööliste juurde ning väljendus ebatsensuurselt partei juhi (st Stalini), bolševike ja nõukogude võimu aadressil.⁷¹ Mitu eestlast sai süüdistuse kontrrevolutsioonilise propaganda tegemise eest kaevandustes. Simferopolist pärit Hans Viderman (või Viidermann), kes töötas kuni arreteerimiseni elamumajanduse vanemkomandandina kivisöe-

⁶⁷ GSA I, f 8, prot 21, l 28, 25.09.1937.

⁶⁸ GSA I, f 8, prot 50, l 23, 20.11.1937.

⁶⁹ GSA I, f 8, prot 50, l 24, 20.11.1937.

⁷⁰ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, l 7.

⁷¹ GSA I, f 8, prot 77, l 133, 28.12.1937.

kaevanduses Abhaasias Otšamtšira rajoonis, olevat teinud süstemaatilist kontr-revolutsioonilist propagandat kaevanduse töötajate seas, laimanud Nõukogude valitsust ja parteid.⁷² Samasuguse süüdistuse sai Tkvartšeli kivisöökaevanduses tegutsenud masinist Mihkel Meja.⁷³ Rostovi oblastist Armaviri rajoonist pärit, kuid Abhaasias elanud ja kaevanduses töötanud Hilmar Selg sai karmima süüdistuse. Tema olevat olnud kontr-revolutsioonilise trotskistliku diversiooniorganisatsiooni liige, mille eesmärk oli nõukogude korra kukutamine ja kapitalismi kehtestamine relvastatud ülestõusu, diversiooni ning spionaaži teel. Selle organisatsiooni ülesandel olevat Selg teinud kaevanduses suurt materiaalselt kahju.⁷⁴ Kuna Linda külad asusid Suhhumi lähedal, töötasid mõned sealsed elanikud ka linnas asuvates ettevõtetes. Ka siis võis süüdistuses esineda tavaliselt linnaelanikele esitatud üldisem süüdistus kontr-revolutsioonilises agitatsioonis ja propagandas ilma kolhoosidevastast tegevust mainimata.⁷⁵

SIDEMED EESTIGA

Troikade protokollides on välja toodud sugulaste olemasolu välismaal ja nendega kirjavahetuse pidamine.⁷⁶ Kuigi suhted Nõukogude Liidu ja Eesti vahel olid jahedad, ei saa öelda, et inimesed mõlemal pool piiri omavahel üldse suhelda ei saanud. 1920. aastatel oli kirjavahetus veel täiesti enesestmõistetav, võimalikud olid külastusreisid. Abhaasia eestlaste kirjavahetusest omastega teisel pool piiri on ka veel 1930. aastatel tõendeid. Enamasti on tegemist sugulastega Eestis, aga mõnel juhul ka mujal, näiteks Ameerikas.⁷⁷ Huvitav on troika protokoll Alam-Linda elaniku Rudolf Kaevatsi kohta. On välja toodud tema tihedad sidemed Eestis elavate sugulastega. Igal aastal võtvat ta vastu oma venda, kes käib Eestist tubaka järel.⁷⁸ Dokumentidest ei ilmne, kas need külaskäigud võisid toimuda veel ka 1930. aastatel. Kuid ilmselt piisas süüdistuseks ka sellest, kui vend näiteks 1920. aastate pisut vabamates oludes mõned korrad Eestist külas käis.

Salme küla elaniku Nikolai Kamma puhul on välja toodud, et tal oli kirjavahetus Eestis kellegi Golfshmidtiga, kes olevat teda külastanud.⁷⁹ Nähtavasti on tegemist Nikolai Goldschmidtiga, dirigendiga Eestist, kes oli Nõukogude Liidu Heliloojate Liidu kutsel käinud koos solistist abikaasaga Kaukaasia kuurortides esinemas. Goldschmidtil olid sidemed nii Venemaaga (õppis aastatel 1916–1918 Petrogradis sõjaväe muusikakoolis) kui ka töölisliikumise (osalet 1920.–1930.

⁷² GSA I, f 8, prot 49, l 79, 19.11.1937.

⁷³ GSA I, f 8, prot 49, l 92, 19.11.1937.

⁷⁴ GSA I, f 8, prot 90, l 7, 16.02.1938.

⁷⁵ GSA I, f 8, prot 50, l 25, 20.11.1937.

⁷⁶ GSA I, f 8, prot 66, l 12, 14.12.1937.

⁷⁷ GSA I, f 8, prot 81, l 21, 5.01.1938.

⁷⁸ GSA I, f 8, prot 50, l 25, 20.11.1937.

⁷⁹ GSA I, f 8, prot 124, l 87, 29.09.1938.

aastatel eesti töölistemuusika liikumise algatamises ja juhtimises). Ühtlasi tutvustas ta Eestis ühena esimestest vene nõukogude muusikat.⁸⁰ Seetõttu pole väga imekspandav, et teda kutsuti Nõukogude Liitu eesti (ja ühtlasi soome) muusikat tutvustama. Sel turneel esineti klassikalise muusika kontsertidega Kaukaasias, sh Suhhumis, Gagrasi, Adleris, Sotšis ja Tuapses, aga ka eesti külades Salmes, Sulevis ning Punasel Lagedal. Goldschmidt meenutab reisi ja kohtumisi sealsete eestlastega helgetes toonides, eestlased olid olnud ülirõõmsad, et said kuulda Eestist tulevat muusikalist külakosti. Kuulajad olid pisarateni liigutatud, kui Goldschmidti abikaasa laulis neile „Ema südant“ ja teisi rahvalaule. Kuna Goldschmidt lubas külladesse saata eesti helitööde noote – küllades olid nii laulukoorid kui ka orkestrid⁸¹ –, võiski NKVD seda sidepidamist hiljem kohalike eestlaste represseerimisel arvesse võtta.

Sulevi elanikku Jaan Hionit, kes kuni 20. augustini 1937 oli olnud Sulevi algkooli juhataja, süüdistati selles, et ta kasutas koolis konservatiivseid kasvatusmeetodeid ja süstis õpilastesse nõukogude korrale võõrast ideoloogiat. Koorijuhina oli ta õpetanud kolhoosnikele religioosse sisuga laule, viinud kolhoosnike seas läbi nõukogudevastast agitatsiooni, laimanud nõukogude korda ja ülistanud fašiste. Eraldi on välja toodud, et 1935. aastal saatis Hion Eestisse Ploompuu kirjastusse sama küla elaniku Villem Ludviku kirjutatud nõukogudevastase jutustuse. See olevat 1936. aastal ilmunud Eestis teatmikkalendris „Meie Mats“, kus avaldati ka teisi nõukogudevastaseid tekste. Hion sai „Meie Matsi“ Eestist ja levitas seda kolhoosnike seas.⁸² NKVD info on iseenesest õige: Sulevi küla elaniku Villem Ludviku (Willem Ludwig) jutustus ilmus tõesti 1936. aastal Ploompuu kirjastuse väljaandes „Meie Matsi tähtraamat“.⁸³ Sisuliselt on nimetatud tekst apoliitiline kirjeldus jahimeheelust Kaukaasias, nii et NKVD hinnang selle ja kogu tähtraamatu nõukogudevastasusest on meelevaldne. Pigem võis NKVD-d häirida fakt ise, et kodanlikus naaberriigis ilmub Nõukogude Liidu alama kirjutus ja et seda levitatakse Nõukogude Liidus.

Tsaariajal oli tavaline, et koolmeistrid saabusid tsaaririigi piires paiknenud eesti asundustesse kas Eestist või mõnest muust eesti asundusest – roteerumine oli üpris vilgas. Keerulistel kodusõja aastatel pöördusid paljud koolmeistrid Eestisse tagasi. Jaan Hion oli talitanud aga vastupidi. 20. sajandi esimesel kümnendil oli ta olnud kooliõpetaja Eestis, seejärel vaheldumisi Eestis ja Riias, kuni siirdus 1917. aastal Kaukaasiasse, kus tegutses esialgu kooliõpetajana Punase Lageda eesti asunduses. Sulevisse jõudis ta alles 1922. aastal,⁸⁴ kui valitses juba nõukogude kord. Kuigi ajad olid keerulised, näib olemasolevate andmete põhjal, et Hioni puhul oli tegemist heas mõttes „vana kooli“ mehega, keda oli tsaaririigi eesti asundustes

⁸⁰ **Kuusk, P.** Goldschmidt, Nikolai. – Rmt: Eesti muusika biograafiline leksikon. Valgus, Tallinn, 1990, 38–39.

⁸¹ **Goldschmidt, N.** Eesti muusikaga läbi Kaukasuse. – Kunst ja Kirjandus, 1937, 39, 154–155.

⁸² GSA I, f 8, prot 21, l 88, 26.09.1937.

⁸³ Eestlane kange kütina Kaukaasias. Nõukogude Vene Pilenkovi rajooni kroonumetsade ülema Willem Ludwigi mälestusi. (Meie Matsi tähtraamat.) Ploompuu Kirjastus, Tallinn, 1936, 97–126.

⁸⁴ Vt <https://ida.aule.ee/muu/inimesed.html>

kümneid. Lisaks koolitundide andmisele panustasid nad aktiivselt ka kultuuriväljal, juhtides koore ja näiteringe, komplekteerides raamatukogusid ning hoides sidemeid Eestiga. 1930. aastatel oli suhtlemine Eestiga juba väga keeruline, kuid nagu näeme Hioni süüdistustest, mitte päris võimatu. Sellised aktiivsed inimesed sattusid Suure Terrori aastatel luubi alla ja nagu järgnevast näeme, kasutati nende tegevust ära veel ühe erilise süüdistuse fabritseerimiseks. Selleks oli kontrrevolutsioonilise organisatsiooni rajamine ja juhtimine. Kriminaalkodeksis käsitles sellist tegevust paragrahv 58-11. See puudutas organisatsioonilist tegevust, mis on suunatud kontrrevolutsiooniliste kuritegude ettevalmistamisele või läbiviimisele.⁸⁵

OSAVÕTT KONTRREVOLUTSIOONILISTE ORGANISATSIOONIDE TEGEVUSEST

Eesti asundustes olid peagi pärast nende asutamist 19. sajandi lõpuveerandil rajatud laulu- ja pillikoorid, tegutsesid näiteringid, hiljem asutati ridamisi hariduseltsse. See laiapõhjaline kultuurhariduslik tegevus sai eestlastele Suure Terrori aastatel saatuslikuks, kui külade kultuurilisele aktiivile pandi lisaks muule süüks kontrrevolutsiooniliste organisatsioonide asutamine, mis süüdistuste kohaselt tegutsesid kultuurhariduslike ringide kättevarjus. NKVD käekiri oli kõikjal sarnane: süüdistuste fabritseerimisel kasutati ära juba eksisteerivad organisatsioonid. Nii näiteks süüdistati Abhaasia sakslasi selles, et nende külates tegutses „kontrrevolutsiooniline pangermaanlik fašistlik organisatsioon“ luteri ja baptisti koguduste kättevarjus.⁸⁶ Sakslastega võrreldes polnud kohalike eestlaste kirikuelu 1930. aastatel enam kuigi aktiivne, küll aga eelloetletud kultuuriline tegevus, mistõttu hakati sellest kinni. Ühest ülekuulamisprotokollist võime lugeda, et need ühendused, mis tegutsesid justkui ühiskondlikud organisatsioonid, olid tegelikult kontrrevolutsioonilised, natsionalistlikud, fašistlikud ja „valgele“ Eestile orienteeritud organisatsioonid.⁸⁷ Mahlakas ideoloogiline fraseoloogia ei jäta kahtlust, mida NKVD tegelikult otsis ja millele oma süüdistused rajas.

Eesti külates tegutsenud „kontrrevolutsioonilised organisatsioonid“ agiteerisid väidetavalt külaelanikke ja tegid nende hulgas nõukogudevastast kihutustööd. Mis puudutab Salme ja Sulevi küla, siis ei näinud NKVD vaeva, et nende organisatsioonide tegevust ning omavahelisi sidemeid täpsemalt kirjeldada. Näib, et organite jaoks piisas liikmete tuvastamisest ja igal üksikjuhtumil konkreetse isiku süü sõnastamisest. Välja tuuakse ka „värabajad“. Nii näiteks on seesama kooliõpetaja Jaan Hion värvanud 1935. aastal Sulevi elanikud Jaan Tiku ja Juhannes Lehe ning 1936. aastal sama küla elanikud Jakob Reiljani ja Juhannes Kase. Samuti olevat Hion värvanud Sulevi elaniku August Reinholdi. Organisatsiooni

⁸⁵ Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том I, 106 jj.

⁸⁶ Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том II, 110; АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КИСНЕР ФЛОРЫ ГЕНРИХОВНЫ. 25.01.1938, 112.

⁸⁷ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА ЮГАНСОНА КАРЛА ЮРЬЕВИЧА. 9.11.1937, 14.

liikmed olevat tegelnud nõukogudevastase agitatsiooniga ja organisatsiooni tegevuse eesmärgiks olevat nõukogude korra kukutamine ning kapitalistliku korra kehtestamine.⁸⁸ Hioni poolt 1935. aastal värvatud Jaan Tikk olevat samal aastal omakorda värvanud Sulevi elaniku Kristjan Koba.⁸⁹

Kuigi Jaan Hioni nimi käib „värbajana“ läbi mitmete isikute süüdistuskokkuvõtetest, esitatakse organisatsiooni juhtidena Rudolf Teppet,⁹⁰ Aleksander Nugist ja Albert Indrest.⁹¹

Protokollid on lakoonilised ja nii ei saa me teada, mida konkreetselt Sulevi küla „kontrrevolutsiooniline“ organisatsioon jõudis ette võtta. Samuti ei saa me midagi teada ka Salme küla vastava organisatsiooni tegevuse kohta. Salme küla puudutavates protokollides kohtab järjekindlusetust, mis viitab NKVD pealiskaudsele tegevusele. Ühtedes dokumentides on Salme küla kontrrevolutsioonilise organisatsiooni rajajateks Robert Tomason ja Mihkel Tanvel. Neid süüdistatakse ülestõusu ettevalmistamises nõukogude võimu vastu Abhaasias asuvates eesti külades juhuks, kui puhkeb sõda Nõukogude Liidu ja kapitalistlike riikide vahel.⁹² Teises protokollis figureerib organisatsiooni rajajana hoopis Tõnis Varm. Liikmetena on välja toodud Aleksander Kivi, Joosep Terva, Nikolai Meibaum, Julius Meibaum, Philipp Adamson ja Ivan Norman. Süüdistuse kohaselt pidas organisatsioon võitlust nõukogude võimuga ja valmistus relvastatud ülestõusuks selle võimu vastu varsti algavas sõjas ning välisriikide interventsioonis. Eesmärgiks olevat olnud terroriaktid partei ja komsomoliaktivistide vastu külas. Kui vaadata meeste tausta, siis Varm astus kolhoosi alles 1935. aastal, samuti nagu Terva. Nikolai Meibaum oli kolhoosnik, kuid materjalidest ei nähtu, millisest aastast. Kivi oli üksiktalunik nagu ka Julius Meibaum. Adamson oli kolhoosi puusepp, Norman Salme koolis õpetaja.⁹³

Protokollidest nähtuvad küll Sulevi ja Salme „kontrrevolutsiooniliste“ organisatsioonide kavatsused, samuti tuuakse organisatsiooni erinevate liikmete süüdistuskokkuvõtetes välja kontrrevolutsiooniline agitatsioon, kuid konkreetseid tegusid, sh diversiooniakte, ei nimetata. Sellest saame järeldada, et neid tegusid ei olnudki. Eesti küladest viidi üldjuhul ära töökamad ja aktiivsemad isikud, nagu kinnitavad ka neid aegu kirjeldavad mälestused.⁹⁴

1937. aastal „paljastati“ Abhaasias ka üks eestlaste „luurevõrgustik“, mis olevat teinud koostööd sakslaste sarnase organisatsiooniga ja luuranud nii Saksamaa kui ka „valge“ Eesti kasuks.⁹⁵ Seetõttu on dokumentides sageli juttu „saksa-eesti organisatsioonist“. See tegutses väidetavalt Suhhumis ja selle ümbruse külades: eestlaste

⁸⁸ GSA I, f 8, prot 124, l 80, 83, 85, 90, 29.09.1938.

⁸⁹ GSA I, f 8, prot 124, l 92, 29.09.1938.

⁹⁰ GSA I, f 8, prot 124, l 88, 29.09.1938.

⁹¹ GSA I, f 8, prot 124, l 89, 29.09.1938.

⁹² GSA I, f 8, prot 15, l 50, 15.09.1937.

⁹³ GSA I, f 8, prot 15, l 44–48, 15.09.1937; prot 124, l 84, 29.09.1938.

⁹⁴ **Ruber, M.** Ülem-Linda. Ühest Musta mere ranna eesti asunduse sünnist, vaevadest ja elust. – Eesti Rahva Muuseum (ERM) KV 823, 1995, 149.

⁹⁵ АБИГИ 37.1.6.

Alam- ja Ülem-Lindas ning Estonias ja sakslaste Neudorfis ning Gnadenbergis. Kuigi süüdistuskokkuvõttes on mainitud organisatsioon jõudnud ka Gagra rajooni Salme külla, ei nähtu see represseeritud salmlaste ega sulevlaste süüdistuskokkuvõtetest. Salme ja Sulevi elanike puhul on küll välja toodud nende väidetav kontr-revolutsiooniline meelsus ning kontrrevolutsioonilised organisatsioonid, kuid pole juttu sealsete eestlaste spionaažitegevusest ei Eesti ega ühegi teise riigi kasuks. Ühel juhul on välja toodud nimetatud Eesti luurevõrgustiku juhi Jakob Mihkelsoni seos ühe Salme küla elaniku Robert Tomasoniga: viimane olevat 1931. aastal elanud kolm kuud Mihkelsoni majas Suhhumis.⁹⁶ Mihkelson tegutses Abhaasia eesti asundustes kõigepealt kooliõpetajana, hiljem ehitas Suhhumis kaks kivimaja, juhtis õlledadu, tegutses tsariajal Suhhumi eesti majandusühisuses ja valiti mitme eesti kooli auhooldajaks. Ta võttis oma majas vastu nii külalisi Eestist kui ka eesti asundustest tulijaid.⁹⁷ Kuna Mihkelsoni juures peatusid sageli paljud Abhaasia eestlased, ei osanud ilmselt ka NKVD sellest midagi erilist välja lugeda.

Kui Linda ja Estonia küla elanikke süüdistati paljudel juhtudel Saksa-Eesti luurevõrgustikku kuulumises, siis Salme või Sulevi elanikke mitte. Ühel juhul on troika protokoll koostaja ilmselt väsimusest läinud automaatrežiimile ja ühe Sulevi mehe, Juhannes (või Juhan) Lõhmuse nime taha kirjutanud „saksa-eesti organisatsiooni juht“. Hilisema redigeerimise käigus on „saksa“ tekstis maha tõmmatud.⁹⁸ Selline eksitus on ju kõnekas: süüdistused koostati kiirustades, kohati ilmselt lausa konveiermeetodil, kus ametnikud ei suutnud detailidesse süüvida. „Saksa-eesti“ juhtumi menetlemine oli selleks ajaks, kui käsitleti Lõhmuse juhtumit, juba läbi, kuid protokoll koostajal ilmselt veel vanast harjumusest „käte sees“. Teisalt näitab hilisem parandus protokollis, et NKVD üritas kontrrevolutsioonilist ja klassivõitluslikku tegevust küldes ning välispäritolu rahvusgruppide „spionaažitegevust“ siiski lahus hoida. See nähtub ka Suhhumi rajoonis tegutsenud väidetavate „kontr-revolutsiooniliste organisatsioonide“ puhul, kuigi mõned väidetavate organisatsioonide väidetavad liikmed võisid kattuda, eesotsas mõlema grupeeringu juhi Jakob Mihkelsoniga. Kui spionaaživõrgustik olevat Suhhumi rajooni eesti küldes tegutsenud juba 1920. aastatel, siis 1931. aastal olevat moodustatud nõukogude võimuga rahulolematutest eestlastest lisaks veel kontrrevolutsiooniline organisatsioon, mille eesmärgiks pidi olema nõukogude võimu hävitamine Abhaasias. Kollektiviseerimise algusest peale olevat organisatsioon tegutsenud kolhooside vastu, diskrediteerides kolhooside küsimuses parteid ja valitsust ning õõnestades küldade parteiorganisatsioonide autoriteeti. Organisatsiooni liikmed ei olevat kuni 1935. aastani kolhoosi astunud. 1935. aastal aga andnud organisatsiooni juht Mihkelson liikmetele korralduse kolhoosi astuda, et vältida suuri makse.⁹⁹ Ühe teise eestlase versioon kolhoosi astumise kohta 1935. aastal on ülekuulamisprotokoll põhjal ideoloogiliselt sihikärsam: otsus võetud vastu selleks, et kolhoosi

⁹⁶ GSA I, f 8, prot 15, l 50, 15.09.1937.

⁹⁷ Riiklik Kirjandusmuuseum (RKM) II 89, 27.

⁹⁸ GSA I, f 8, prot 127, l 65, 29.09.1938.

⁹⁹ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МИХЕЛЬСОНА ЯКОВА ИВАНОВИЧА. 8.08.1937, l 5; ПРОТКОЛ ДОПРОСА МАНКИНА АВГУСТА ЯНОВИЧА. 26.10.1937, l 4.

majapidamist kontrrevolutsioonilise organisatsiooni eesmärkide täitmiseks ära kasutada.¹⁰⁰ Tekstis esinevad aastaarvud 1931 ja 1935 on muidugi mõistetavad Abhaasia poliitiliste arengute kontekstis: kollektiviseerimisvastased rahutused üle maa 1931. aastal ja massikollektiviseerimise algus 1935. aastal. Uute maksu-reeglite kehtestamisel 1935. aastal olid seni kolhoosidest kõrvale jäänud isikud lihtsalt sunnitud kolhoosi astuma.

Ülekuulamistel antud tunnistustest võib lugeda, et eesti näiteringide ja kooride kaudu tehti Suhhumi rajooni eesti külades fašistlikku agitatsiooni, esitades avalikult „kontrrevolutsioonilisi fašistlikke laule“, milles „ülistati vana ja praegust fašistlikku Eestit“.¹⁰¹ NKVD ilmselgelt ideoloogiline sõnavalik ei jäta kahtlust, kui siirad taolised ülestunnistused olid.

Kuid organisatsiooni väidetav tegevus ei piirdunud nende aktsioonidega. Peagi puhkevas sõjas pidid eestlaste kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liikmed interventide lähenedes korraldama eesti asundustes ülestõusu, läbi viima diversiooniakte ja vahendama interventidele infot, samuti korraldama Punaarmee väeosades kontrrevolutsioonilist agitatsiooni ning õhutama sõdureid, eriti eestlasi, deserteerima. Punaarmee lasi tuli nõrgestada neile halva kvaliteediga toiduaineid vahendades, samal ajal luues toiduainete reserve interventidele.¹⁰²

Kuid NKVD-le ei piisanud sellest, et fabritseeriti eestlaste rahvuslikul baasil loodud kontrrevolutsioonilise organisatsiooni olemasolu. Vaja oli näidata sidemeid ka teiste sisevaenlastega. Jakob Mihkelson, eesti elu aktivist Abhaasias, kelle NKVD fabritseeris Suure Terrori ajal eestlaste kontrrevolutsioonilise organisatsiooni loojaks ja juhiks, olevat kohalikele eestlastele rääkinud vajadusest teha koostööd nii sakslaste kui ka näiteks megreelite külades olevate kontrrevolutsiooniliste formeeringutega, sest üksi tegutsedes ei suutvat eestlased oma kontrrevolutsioonilisi eesmärke täita.

Eelnevalt nägime, et eestlasi kahtlustati koostöös sakslastega, kuid mis puutuvad siia megrelid? Nad on teadupärast Kaukaasia põlisrahvas, ajaloolise asuala Abhaasiast lõunas, kuid Nõukogude Liidu piires. Seetõttu ei kuulunud nad mitte rahvus-, vaid kulakute operatsioonide sihtrühma. Nagu muudest allikatest teame, ei olnud eestlaste ja megreelite vahel Abhaasias kunagi erilist koostööd olnud, pigem tülitseti külade piiride, põllumaade ning muude varade pärast. Kuid NKVD jaoks polnud see argument: vaja oli näidata laialdase kontrrevolutsioonilise ja nõukogudevastase rinde olemasolu Abhaasias, seetõttu otsiti välja ka sidemed rahvusrühmadega, kelle ajalooline asuala jäi Nõukogude Liidu piiridesse ning keda ei kahtlustatud välisriigi heaks töötamises. Rahvus- ja kulakute operatsioonid toimusid paralleelselt ning NKVD jaoks polnud neil selgeid sisulisi erinevusi. Megreelite kontrrevolutsiooniline organisatsioon olevat NKVD materjalide põhjal rajatud 1931. aasta paiku „endistest kulakutest ja spekulantidest“ ning see kavandanud relvastatud ülestõusu nõukogude võimu vastu 1937. aastal, oodates

¹⁰⁰ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, 1 11.

¹⁰¹ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, 1 8.

¹⁰² АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МИХЕЛЬСОНА ЯКОВА ИВАНОВИЧА. 8.08.1937, 1 2; ПРОТКОЛ ДОПРОСА НААБЕР ХРИСТОФОР ПЕТРОВИЧА. 1.–2.08.1937, 1 3.

mingilt „keskuselt“ märguannet. Ilmselt peetakse siin silmas eelmainitud „Paralleelset keskust“. Ülestõus olevat aga seoses käimasolevate repressioonidega edasi lükatud.¹⁰³

Küllap teadis ka NKVD seda, et eesti ja megreelite külade elanike omavahe- lised suhted ei olnud varasemate kümnendite jooksul just kõige paremad, küsides eestlastelt andmeid megreelite kontrrevolutsioonilise organisatsiooni liikmete kohta. Ühelt eestlaselt õnnestus kätte saada 12 nime, kellest kõigi järel esineb märke „endine kulak“, mõne puhul ka „endine kulak-spekulant“.¹⁰⁴ Jällegi tõend selle kohta, millise sihtrühma vastu NKVD oma löögirusika suunas.

ABHAASIA EESTLASED JA NESTOR LAKOBA

Eespool oli juttu „13 lakobalase protsessist“, avalikust kohtupidamisest Abhaasia ANSV endise juhi Nestor Lakoba lähemate kaastööliste vastu sügisel 1937. Lakobat ja ta kaaskondlasi süüdistati mitmetes nõukogudevastastes ning kontrrevolutsioonilistes kuritegudes. Kui suur osa süüdistustest oli ilmselgelt fabritseeritud, siis süüdistus kollektiviseerimise saboteerimises vastas ju mingil määral tõele. Lakobal õnnestus massiline kollektiviseerimine Abhaasias tõesti edasi lükata. Lakobalaste protsessi käigus tunnistasid süüalused, et Lakoba ei märganud külas kulakuid. Riiklik süüdistaja aga väitis muud: Lakoba märkas kulakuid vägagi ja tegutses nende huvides ning viis külas läbi parempoolset kontrrevolutsioonilist poliitikat. Riikliku süüdistaja sõnul teadis ja tundis kulak väga hästi Lakoba ning ta käsilaste tuge. Üks lakobalaste protsessi käigus ülekuulatu väitis, et millalgi 1934. aasta paiku muutus Lakoba avameelsemaks ja ütles avalikult, et ta juhib kontrrevolutsioonilist tegevust ning on otsustanud võidelda Kommunistliku Partei Keskkomitee ja isiklikult Lavrenti Beria vastu,¹⁰⁵ kes oli tollal Gruusia Kommunistliku Partei Keskkomitee esimene sekretär.

Meie jaoks on huvitav see, et NKVD otsis ja leidis Lakobal seose ka Suhhumi rajooni eestlaste ning sakslastega. Ühe kohaliku sakslase ülekuulamisprotokollist loeme, et Jakob Mihkelson rääkinud talle täieliku saladuskatte all kohalikust kontrrevolutsioonilisest organisatsioonist, mida juhib Nestor Lakoba. Organisatsioon ühendavat endas erinevaid kohalikke rahvusi ja vajaduse korral võivat loota ka Suhhumi garnisoni abile.¹⁰⁶

Välja toodi ka isiklikumad seosed eestlaste ja Lakoba vahel. Nimelt oli Neudorfi küla elanik Julia (Juuli) Künnapas paljude aastate jooksul varustanud Lakoba peret piimatoodetega. Juuli käis Lakobade juures sageli, vahel ka ööbis nende pool. Ajapikku tekkisid tal head suhted Lakoba abikaasa ja lõpuks ka tema endaga. Nagu üks eestlane ülekuulamisel üldistab, kaitses Lakoba kogu aeg eesti

¹⁰³ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, 14.

¹⁰⁴ Samas.

¹⁰⁵ Большой террор в Абхазии (Абхазская АССР): 1937–1938 гг. Том II, 19, 31.

¹⁰⁶ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КИСНЕР ФЛОРЫ ГЕНРИХОВНЫ. 25.01.1938, 17–8.

kulakuid.¹⁰⁷ Sellele väitele leiab kinnitust ka teiste eestlaste tunnistustest. Näiteks, et kohalikud eestlased saanud Lakobalt majanduslikku abi, nagu maksudest vabastamine või load põllumajandussaaduste müügiks, mida muidugi nüüd peeti ebaseaduslikuks. 1932. aastal olevat Juuli Künnapas edastanud eestlastele Lakobalt teate, et Moskvast on saadud salajane otsus kollektiviseerimise ja kulakuks tegemise määramatuks ajaks edasilükkamise kohta Abhaasias. Sellega seoses otsustas suur osa eestlasi kolhoosi mitte astuda.¹⁰⁸

Samuti on märgitud, et 1933. ja 1935. aastal õnnestunud Lakoba abiga vabastada GPU/NKVD organite haardest mitmed eestlased.¹⁰⁹ Pärast Lakoba surma teatanud Juuli Künnapas eestlastele, et Lakoba suri segastel asjaoludel. Seepeale tundnud eestlased kahetsust, et Abhaasias ei toeta enam keegi eestlaste kontrrevolutsioonilist organisatsiooni.¹¹⁰

Kui 1937. aasta arreterimiste laines kinnivõetud eestlaste ülekuulamistel kogus NKVD veel sisulisi andmeid Lakoba seoste kohta kohalike elanikega, sh eestlastega, siis 1938. aastal oli pilt pisut teine. Lakobalaste protsess oli möödas ja protokollides esitatud info Lakoba seostest kohalike elanikega oli eelkõige viimaseid kompromiteeriva iseloomuga. Näiteks esinenud eestlane Rudolf Torohvei illegaalsetel kogunemistel, kus ülistanud rahvavaenlast Lakobat ja levitanud laimavaid kuulujutte Gruusia bolševistliku partei juhtide kohta.¹¹¹ Sakslase Friedrich Hristovi ülekuulamisprotokollist loeme, et keegi tema kaasosalistest nimetanud Lakoba aega Abhaasia „kuldseks ajaks“ ja Lakobat ennast „Abhaasia ümberkujundajaks“, Lakoba surma järgseid lakobalaste kohtuprotsesse aga „tohtuks terroriks“.¹¹² Sellised Lakobat toetavad meelsusväljendused on vastavuses ka muudest allikatest pärit hinnangutega ja mõjuvad igatahes usutavalt.

OTSUSTE TÄIDEVIIMINE

Troikad langetasid otsused kinniste uste taga, kaebealust kordagi nägemata, seega siis ka andmata süüalusele võimalust end kaitsta. Otsust langetades lähtuti üksnes uurimist läbiviinud operatiivtöötajate juhi koostatud materjalidest ja referendi ettekandest. Erinevalt dvoikadest ei olnud troikade otsustele vaja mõne teise instantsi poolset kinnitust. Nii viidi operatiivgrupi juhtide süüdistused kohe ellu. Mahalaskmised toimusid tavaliselt kesköö ja kella nelja vahel hommikul, töö tehti ära konveiermeetodil, keskmiselt 30 inimest tunnis. Troikade poolt

¹⁰⁷ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МАНКИНА АВГУСТА ЯНОВИЧА. 26.10.1937, 1 10.

¹⁰⁸ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, 1 11; ПРОТОКОЛ ОЧНОЙ СТАВКИ МЕЖДУ ОБВИНЯЕМЫМИ КЕЛЛЕРОМ ИОГАНЕСОМ И КЕНАПАС ЮЛИЕЙ. 16.11.1937, 12.

¹⁰⁹ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МАНКИНА АВГУСТА ЯНОВИЧА. 26.10.1937, 1 10.

¹¹⁰ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА КЕЛЛЕР ЮГАНЕС ЯНОВИЧА. 14.11.1937, 1 12.

¹¹¹ GSA I, prot 124, 1 82, 29.09.1938.

¹¹² АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА ХРИСТОВА ФРИДРИХА ФРИДРИХОВИЧА. 24.01.1938, 1 21.

surma mõistetud surid, ilma et neile oleks süüdistust ettegi loetud. Seda kinnitab NKVD direktiiv nr 424 8. augustist 1937. Kaua järgiti käskkirja nr 00447 lõikes VI esitatut: „täielik vaikumine otsuse täideviimise aja ja koha osas“. Vaikumise ja valetamisega suutis NKVD neid kohtuväliseid otsuseid pool sajandit varjata. Lähedaste järelepärimistele anti vastus käskkirja nr 00515 punkti 6 järgi: „10 aastat vangistust koos vara konfiskeerimisega“ ja „erirežiimiga laager ilma õigusega kirjavahetusele ja muude saadetiste üleandmisele“.¹¹³

Tegelikult oli aga selline, et osa Abhaasias kinnivõetutest saadeti Tbilisisse, kus neid hoiti ebainimlikes tingimustes Metekhi kindluses. Enamik jäeti aga Abhaasiasse, kus nende peamine kinnipidamiskoht oli vanglaks muudetud Dranda klooster, mis asub eestlaste Estonia küla vahetus läheduses. Enamikku arreteeritute ei saadetud kuhugi edasi, nad lasti maha Abhaasias.¹¹⁴ Abhaasia eestlasi puudutavatest troika protokollidest tuleb vaid harva välja, kus arreteeritud kinni peeti, aga kui see on märgitud, siis on selleks Dranda. Seal hoiti kinni mitte ainult Suhhumi ümbruse eestlasi,¹¹⁵ vaid ka inimesi rohkem kui saja kilomeetri kauguselt Gagra rajoonist Sulevist¹¹⁶ ja Salmest.¹¹⁷ Nähtavasti toimusid ka mahalaskmised sealsamas. Kohalike elanike sõnul tuli 1970. aastatel lähedal asuva Kodori jõe äärest välja inimeste luid, kui sealt liiva kaevandati, mida kohalikud seostavad Suure Terrori aegsete mahalaskmistega. Ülem-Lindas levis pärast repressioone kuulmus, et selle küla mehed, kes 1937. aastal ühel sügisööl arreteeriti, lasti maha kusagil mererannas. Teine, hilisem jutt räägib, et meeste laibad olevat lubjaaukudes ära põletatud.¹¹⁸ Gagra rajooni eestlasi hoiti kinni ka Gagra isolaatoris,¹¹⁹ kus mõned surnuks piinati.

Eelnevalt oli juttu, et suurem osa Abhaasias 1937. ja 1938. aastal arreteeritud eestlastest lasti maha: kulakute troika poolt süüdimõistetutest 67,3% ja rahvusoperatsioonide käigus süüdimõistetutest 68,8%. Kui omastele teatati süüdimõistetute saatmisest erirežiimiga laagritesse ilma õigusega kirjavahetusele, siis võis sellest ju järeldada, et tegelikult mõisteti inimesed surma. Sulevi kooliõpetaja Jaan Hioni omastele teatati 1942. aastal ametlikult, et mees suri südamepuudulikkuse tõttu, olles eelnevalt viibinud eri kinnipidamisasutustes. Tegelikult lasti ta maha 6. septembril 1937 Kodori jõe kaldal.¹²⁰ Samas tähendas ka pikaajaline vanglastus paljudel juhtudel kaudset surmaotsust. Ülem-Lindas arreteeritud meestest oli ainus, kellelt tulid vangilaagritest kirjad, Roman Aver, arreteerimise hetkel Edasi kolhoosi esimees. Kirjad saabusid esialgu Taišetist, siis Ulan-Udest ja lõpuks Vorkuta piirkonnast. Viimane kiri tuli 1943. aasta esimesel poolel, millest järeldati, et Aver seejärel suri.¹²¹

¹¹³ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft, 376, 405.

¹¹⁴ **Anchabadze, G.** Mass terror in the USSR, 187.

¹¹⁵ GSA I, f 8, prot 124, l 91, 29.09.1938.

¹¹⁶ GSA I, f 8, prot 124, l 80, 85, 88, 90, 29.09.1938.

¹¹⁷ GSA I, f 8, prot 124, l 84, 29.09.1938.

¹¹⁸ **Ruber, M.** Ülem-Linda, 149.

¹¹⁹ GSA I, f 8, prot 21, l 75, 79, 26.09.1937.

¹²⁰ Heljo Hioni andmed, vahendatud autorile Andres Aule poolt.

¹²¹ **Ruber, M.** Ülem-Linda, 149.

Kuna infot arreteeritute kohta ei olnud, arvati eesti külades aastaid, et nad võivad veel kusagil elus olla, kas siis vangilaagris või õnnestus neil koguni välismaale pääseda.¹²²

Kui möödus kümme aastat ja arreteeritute omaksed hakkasid uuesti uurima, saadi NKVD-lt suuline vastus, et inimene suri vangistuses. Lisati ka fiktiivne surmakuupäev ja põhjus: „loomulik surm“. Surmapaika ei avaldatud aga ka siis. Alles pärast 1989. aastat oli võimalik toimunu tegelikud põhjused ja daatumid teada saada.¹²³

Üksikud represseeritud Abhaasia eestlased jäid siiski ellu. 1908. aastal Salmes sündinud Nikolai Meibaum, kes arreteeriti 1937. aasta sügisel ja kellele mõisteti kümme aastat vangilaagrit, kandis karistuse ära. Ta rääkis hiljem omastele, kuidas teda ülekuulamisel allkirja saamiseks oli pekstud. Kui see ei aidanud, järgnes psühholoogiline mõjutamine: avati kõrvalruumi uks ja näidati surnuks pekstud oma küla meeste laipu. See mõjus ja ülekuulajad said soovitud allkirja. Salme elanikest jõudsid vangilaagrist hiljem tagasi ka Aleksei Kõverik ja Aleksander Tiismus.

SUURE TERRORI LÕPP JA REHABILITEERIMISED

15. novembril 1938 ilmus Kommunistliku Partei Poliitbüroo direktiiv, mille alusel lõpetati troikade tegevus 16. novembril. Vastava otsuse kirjutasi 17. novembril alla Stalin ja Molotov. Selle pöörde taustad pole päriselt selged, küll aga 17. novembri otsuse tagajärjed. Stalin ja Molotov annavad selles dokumendis massioperatsioonidele esmalt positiivse hinnangu: parteiopositsioon, aga ka kulakud, kriminaalid jt nõukogudevastased tegelased on maha surutud, samuti neutraliseeritud rahvuslikud kontrrevolutsioonilised jõud. Samas dokumendis on aga ka teravat kriitikat NKVD ja prokuratuuri aadressil. Juttu tehakse põhjendamata ja seadusvastastest massiarreteerimistest ning elementaarsete uurimismõõnide massilistest rikkumistest. Stalini ja Molotovi esituses tegelesid terroriga NKVD-sse ning prokuratuuri imbutud vaenlased, kellel oli õnnestunud partei kontrolli toimuva üle kõrvaldada. Seega esitab dokument stalinlikule diskursusele tavapärasest kellegi teise, võõra ja vaenuliku süüdilavastamist. Samas märgivad mitmed autorid, et kõikidel dokumentidel, mis massiterrori käima lükkasid ja seda juhtisid, oli Stalini ning Molotovi allkiri.¹²⁴ Igatahes pole põhjust Stalinit toiminus süütuna näidata. Uurijad on leidnud, et Stalini eesmärk oli konkurentidest ja opositsioonist – nii vanade revolutsionääride kui ka noorte seas – vabaneda. Puhastused olid rotatsiooninstrumendid ametikohtade ja positsioonide pidevaks ümbermängimiseks.¹²⁵ Kuid miks lavastati süüdi sajad tuhanded lihtinimesed? Hirmterrori ees ei säästnud tollal ilmselt ühtki perekonda. Ühingu Memorial uurijate

¹²² **Mikkor, M.** Vägivaldne Kaukasus. <http://kes-kus.ee/vagivaldne-kaukasmus-marika-mikkor-estipolumajandusmuuseumi-vanemteadur-sirvib-kaukaasias-estirohuaia-kulas-elanud-august-rootsipaevikut-30ndatest-aastatest-ning-annab-ulevaate-noukogude-repre/>

¹²³ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft, 406.

¹²⁴ Samas, 451, 453.

¹²⁵ **Haumann, H.** Geschichte Russlands. Piper, München, 1996, 571.

sõnul, kes on Venemaal ulatuslikult tegelnud Stalini-aegsete repressioonide asjaolude väljaselgitamisega, oli arreteerimiste loogika suuremale osale rahvast mõistatuslik ja seletamatu ning terve inimhõimusega hoomamatu. Arreteerimine ohustas kõiki, kes kuulusid teatud kategooriatesse või kel oli sidemeid kellegagi, kes sinna kuulus.¹²⁶ Vähe sellest, paljud pidasid arreteerimisi õigustatuiks, seni, kui see neid endid ei puudutanud. „Midagi peab seal ju olema,“ arvati. Arvukates mälestustes on juttu sellest, kuidas arvati, et Stalin lihtsalt ei tea, mis riigis toimub. Vaja oleks vaid talle teada anda ja siis asjad normaliseeruksid. Stalinile üritati kirju saata või isiklikult ta vastuvõtule pääseda, et teda valgustada ja NKVD eksitustest teada anda.¹²⁷ Stalin juhtis simulaakrumit, saavutas oma eesmärgid, kuid ühtlasi ka selle, et teda ennast ei saanud repressioonidega siduda. See kõik seletab, miks Stalini ajal ei jõutud represseeritute rehabiliteerimiseni.

Kuigi ka „väikese Beria sula“ ajal aastatel 1939–1941 lasti laagritest vabaks mõni protsent süüdimõistetuid, seostuvad Suure Terrori ohvrite rehabiliteerimised ikkagi alles Stalini järglase Nikita Hruštšovi juhitud Stalini kultuse paljastamise ja sellele järgnenuga alates 1953. aastast.¹²⁸ Nüüd tõusis rehabiliteerimiste arv järsult. Vabastati ka need üksikud represseeritud Abhaasia eestlased, kes veel elus olid.

JÄRELDUSI

Kui vaadata represseeritute soolist jaotust, siis nii Nõukogude Liidus tervikuna kui ka Gruusia NSV-s, aga samuti Abhaasia eestlaste seas torkab silma meeste suur ülekaal. Gruusia NSV NKVD kulakute troika ohvrite jaotus soo alusel 11.08.1937–11.10.1938 näitab, et naisi oli represseeritute 2,7%, mehi 97,3%. Gruusia NSV NKVD rahvuste troika ohvrite jaotusest soo alusel 25.09.–23.10.1938 loeme välja naiste osakaaluks 5,1% ja meeste osakaaluks 94,9%. Ka määrati nii kulakute kui ka rahvuste troika poolt naistele surmanuhtlus palju harvemini kui meestele.¹²⁹ Abhaasias represseeritud eestlaste sooline jaotus oli selline: 71 represseeritud eestlasest oli naisi 3, st 4,2%. Sugude erinevus tuleneb osalt sotsiaalsetest põhjustest. Naiste sotsiaalne staatus oli madalam, seega olid nad ka poliitiliselt vähem olulised. Välja on toodud aga ka puhtpragmatilised põhjused: GULAG-i vabrikutes ja ettevõtetes oli meeste töö nõutum. Arvestama peab ka asjaoluga, et kui juba üks perekonna toitja oli kinni võetud, siis teise arreteerimine oleks paljulapseliste perede puhul tähendanud riigile lisakoormust.¹³⁰ Amalie Kaevats Alam-Lindast kirjutab näiteks ühest nende külast ära viidud mehest: kodus olid rase naine ja kaheaastane laps.¹³¹

¹²⁶ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** (Hrsg.). *Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938*, 30.

¹²⁷ **Haumann, H.** *Geschichte Russlands*, 572.

¹²⁸ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** *Massenmord und Lagerhaft*, 551, 562.

¹²⁹ **Junge, M.** *Statistische Daten zu den Massenoperationen*, 488, 491.

¹³⁰ **Junge, M.** *Massenoperationen qualitativ*. – Rmt: *Bolschewistische Ordnung in Georgien*, 67–69.

¹³¹ EAM (Eesti Ajaloomuuseum) 284.1.20.10.

Kui võrrelda kulakute ja rahvusoperatsioonide käigus arreteeritud ning süüdi mõistetud eestlaste arve, näeme, et kulakute operatsiooni käigus mõisteti süüdi 55 isikut (surma mõisteti 37), rahvusoperatsiooni käigus 16 (surma mõisteti 11). Suurem osa eestlastest mõisteti süüdi kulakute operatsiooni käigus, kus määravaks sai isikute sotsiaalne päritolu. Mõnel juhul on kulakute operatsioonis süüdimõistetute süüdistustes vihjeid ka isikutele, kes mõisteti süüdi eestlaste (st rahvus-) operatsioonis, kuid peamiselt keskenduvad süüdistused siin nõukogude- ja kolhoosikorravastasele tegevusele. Isikute ankeedis on rõhutatud nende kulaklikku vm kodanlikku päritolu.

Nagu on märkinud Gruusia NSV NKVD tegevust põhjalikult uurinud Saksa ajaloolaste grupp,¹³² ei ole kulakute troikade ja rahvuste troikade tegevuses võimalik suuri erinevusi välja tuua. Mõlema koosseisus olid ühed ja samad isikud, mistõttu on ka Gruusia Siseministeeriumi Arhiivis mõlema troika dokumendid koondatud pealkirja alla „Gruusia NSV NKVD troika“. Erinevate troikade protokolle saab eristada peamiselt vaid protokollide kuupäeva ja numbri järgi.

Kui mujal Nõukogude Liidus (Vene Föderatsioon, Ukraina, Valgevene) keskendus NKVD 1938. aasta algul just rahvusoperatsioonidele, siis Gruusias karistati erinevate rahvusvähemuste liikmeid ühtlasi muude operatsioonide käigus. Nagu uurijad rõhutavad, ei saa rahvusoperatsioone vaadelda isoleeritult: Gruusias karistati muude, sh kulakute operatsioonide käigus palju erinevate rahvuste esindajaid, kelle puhul olid ka rahvusoperatsioonide kriteeriumid täidetud.¹³³

Selge eristuse puudumine kulakute ja rahvusoperatsioonide vahel ilmneb ka süüdistustes. Näiteks kui rahvusoperatsioonide käigus arreteeriti Aleksander Koba kontrerevolutsioonilisse eesti organisatsiooni kuulumise pärast, siis süüdistati teda mitte selle eest, nagu taolistel juhtudel tavaks, vaid sotsiaalse päritolu (kulak) eest. Pealegi olevat ta vaidlustanud kollektiviseerimise ideed.¹³⁴ See polnud erand, vaid peegeldab Gruusias läbi viidud rahvusoperatsioonide põhitendentsi. Nagu kirjutab Gruusia ajaloolane Levan Avalištveli, karistati Gruusias erinevate operatsioonide käigus arreteeritud peamiselt nende sotsiaalse staatuse eest. Muidugi oli rahvuslik kuuluvus isikute lahterdamisel NKVD organitele oluline kriteerium, kuid üheks peamiseks arreteerimise ajendiks oli konkreetsetel juhtudel „nõukogudevastane“ käitumine. Etniline kuuluvus oli vaid lisafaktor, mis teenis arreteerimisel katalüsaatorina. Rahvusoperatsioonide mootoriks oli kombinatsioon võitlusest „välisvaenlastega“ ja „nõukogudevastasest“ tegevusest,¹³⁵ mis tuleb ilmekalt välja ka eestlastega seotud dokumentidest.

Kuna Abhaasia eestlaste puhul on ülekuulamisprotokolle vähe säilinud, tuleb leppida peamiselt troikade protokollidega, mis on sisuliselt kokkuvõttes uurimistoimikutest. Me ei saa teada, kuidas ühe või teise konkreetse süüdistuseni jõuti, kuid me teame, kuidas tollased protsessid üldiselt toimusid. Selleks et inimestelt

¹³² Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M. Massenmord und Lagerhaft, 553.

¹³³ Avalištveli, L. Bolschewistische Durchführung der Nationalen Operationen, 153–154.

¹³⁴ GSA I, f 8, prot 49, l 64; prot 124, l 93, 29.09.1938.

¹³⁵ Avalištveli, L. Bolschewistische Durchführung der Nationalen Operationen, 156.

soovitud tunnistusi kätte saada, oli Abhaasias nii nagu mujalgi Nõukogude Liidus peamiseks meetodiks piinamine. Selle tagajärjel hukkus Abhaasias 59 arreteeritud, surma põhjuseks märgiti tavaliselt „südamerabandus“.¹³⁶ Suur osa nendest, kes piinarikkad ülekuulamised üle elasid, andsid lõpuks soovitud vastused. Hilda Sabbo on oma Põhja-Kaukaasias asuva koduküla Uus-Eesti meeste represseerimisele pühendatud raamatus „Häving“ ära toonud tõendid selle kohta, kuidas inimesi ülekuulamistel peksti ja piinati ning kuidas nad lõpuks protokollidele või suisa tühjale paberilehele allkirja andsid. Paljud peksti lihtsalt surnuks.¹³⁷

Tollaseid repressioone uurivatel teadlastel tekib alati küsimus süüdistustoimikute ja nende põhjal koostatud troikade protokollide tõeväärtusest. Kui me teame, et inimesi represseeriti ebaseaduslikult, siis mida me sellest dokumentatsioonist üldse usaldada võime?

Mitmed autorid¹³⁸ on rõhutanud, et kuigi NKVD uurimismaterjalides ja troikade protokollides esitatule tuleb läheneda allikakriitiliselt, ei tarvitse need dokumendid olla totaalselt võltsitud või redigeeritud. Üht-teist saab dokumentidest siiski välja lugeda ja järeldada.

Uurimine algas arreteeritu anketeerimisega: küsiti inimese nime, sünni- ja elukohta, perekonnaseisu, elukutset ning osalust nõukogude ühiskonnas. Neid andmeid saame üldiselt usaldada ja nende põhjal ka mõningaid järeldusi teha. Näiteks on suur hulk Abhaasias Suure Terrori ajal represseeritud isikutest sündinud mujal: Loode-Venemaal, Põhja-Kaukaasias, Siberis jne. Materjalist ilmneb paljude isikute varasem tegevus mõnes teises eesti külas. Sellest saame järeldada, et liikumine erinevate eesti asunduste vahel endise tsaaririigi ja tollase Nõukogude Liidu piires oli võrdlemisi aktiivne. Kui enamik Abhaasia eestlasi tunnistab end anketeerimisel parteituks, võime ka seda usaldada ja teha järelduse, et kommunistliku partei populaarsus eestlaste seas oli minimaalne. Või kui keegi oli 1937. aastal veel üksiktalunik ja hoidus riigimaksude tasumisest kõrvale, siis teame, et tollane riigi poliitika üritas just ülisuurte maksumääradega üksiktalunikke kolhoosi sundida. Ka neid andmeid võime põhimõtteliselt usaldada. Või kui keegi astus Nõukogude kodakondsusse alles aastatel 1926–1927: me ei loe protokollidest põhjusti välja, kuid fakt iseenesest on tähelepanuväärne ja pole erilist põhjust selles kahelda. Suurel osal represseeritud eestlastest on protokollis märges „kulak“ või „endine kulak“: selline märges annab tunnistust eelkõige sellest, kelle vastu olid repressioonid suunatud. Just „kulak“ oli kulakute operatsioonis formaalne süüdistuse alus. Peamiseks kriteeriumiks kulakuks kuulutamisel oli teadupärast palgatööjõu kasutamine ja jõukus. Eesti külad Abhaasias olid saanud juba tsaariajal majanduslikult jalad alla eelkõige puuvilja-, tubaka- ja teraviljakasvatusega, palgatööjõu kasutamine oli tavaline. Kui aastatel 1930–1931 küüditati kollektivi-

¹³⁶ Тушурашвили О., Алавердашвили Д., Луарсабишвили Вл. Большой террор в Абхазской АССР, 40.

¹³⁷ Sabbo, H. Häving, 44, 47.

¹³⁸ Serjogina, I. Untersuchungsakten der Bauernschaft des Gebiets Kalinin als historische Quelle, 158; Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M. Massenmord und Lagerhaft, 377.

seerimise käigus Nõukogude Liidus GULAG-i töölaagritesse 1,8 miljonit inimest, siis Abhaasiat tabasid repressioonid toona vähem, seda eelkõige kohaliku võimuladviku isepäise poliitika tõttu. Mõnel juhul saadeti Abhaasia eestlasi siiski juba 1930. aastate algul välja. 1937. ja 1938. aasta repressioonides saab aga kulakuks stigmatiseerimine oluliseks süüdistuspunktiks: üldiselt on just see mäрге protokollides pliiatsiga alla joonitud.

Troika protokollides on ka infot ühe või teise isiku poolt väidetavalt tehtud nõukogudevastase agitatsiooni kohta ja nagu nägime, esitatud ka sõnasõnalisi tsiteeringuid. Sellise kompromiteeriva info saamiseks kasutas NKVD tunnistajate ütlusi, eriti juhtudel, kui tõendus- ja operatiivmaterjal oli hõredavõitu. Tunnistajatelt, kelleks olid tavaliselt sama küla elanikud, võis saada kompromiteerivat infot ka isiku sotsiaalse päritolu kohta.¹³⁹ Nii võib arvata, et info selle kohta, et keegi on endine tsaariarmee ohvitser või näiteks kodusõja päevil valgetega koostööd teinud, võis pärineda oma küla elanikest tunnistajatelt. Tänapäeval eesti külade elanikelt tolle aja sündmuste kohta küsides kuuleb sageli, et just oma küla elanike käest sai NKVD kompromiteerivat infot. Näiteks ühelt Salme küla mehelt (sündinud 1929. aastal) kuulsin, kuidas tema isa, kes oli kodusõjas valgete poolel võidelnud, ja kui valgete taandudes lõuna poole jõuti Musta mere rannikule, jäi Salmesse elama. 1930. aastate keskel olevat ta liigselt suud pruukinud: olevat lubanud kommunistid üles puua.

Kommunistid, need bolševikud vot mis tegivad – siin võtsid ära maad ja kõik. No ülesse puua kõik – suur puu on, jätkub neile kõigile. Keski viis üle ja oligi.

Isa arreteeriti ja viidi ära.

Alam-Linda elanik Amalie Kaevats kirjutas 1960. aastatel pealekaebajatest ühele Kaukaasia eestlaste pärimuse kogujale: „...meie ei näind kurja undki kui palju oli vaenlasi meie oma inimestest.“ Nimeliselt toob ta ära ühe kooliõpetaja. Arusaadavatel põhjustel Kaevats teemat kirjas pikalt ei lahka ja manitseb adressaati: „Kõike ei või kirjuta praegu. Lugege omale ja hävitage kiri ära.“¹⁴⁰

Etnoloog Marika Mikkor kirjutab, et pealekaebajatel polnud kodukülas hiljem asu. Mikkorile öeldi, et nende nimegi ei taheta suhu võtta.¹⁴¹

Kompromiteerivat infot võis NKVD saada ka külanõukogust, selle ülesanneteks olid kolhoositoo koordineerimine ja järelevalve, teedehitus, kampaaniate korraldamine, valimised, sündide, abielude ning surmade registreerimine. Kollektiviseerimise algusest sai külanõukogu juurde ülesande, mida mainiti harva. Nimelt osalemine kohtuvälistes karistusoperatsioonides maaelanikkonna vastu, andes süüdistatavate kohta iseloomustusi või soovitusi. Iseloomustuses olid objektiivsete andmete kõrval, nagu sünd, perekonnaseis, amet jne, ka andmed poliitilise käitumise kohta minevikus ja olevikus.¹⁴²

¹³⁹ **Binner, R., Bonwetsch, B., Junge, M.** Massenmord und Lagerhaft, 370; **Serjogina, I.** Untersuchungsakten der Bauernschaft des Gebiets Kalinin als historische Quelle, 152.

¹⁴⁰ EAM 284.1.72.21.

¹⁴¹ **Mikkor, M.** 1930. aastad Kaukaasias „Edasi“ kolhoosis, 82.

¹⁴² **Binner, R., Junge, M.** Gutachten der Dorfräte als Routinefaktor bei der Verurteilung von Bauern. – Rmt: Stalinismus in der sowjetischen Provinz 1937–1938, 504.

Kui päris mitmed Abhaasia eestlased said karistada kolhoosikorra kritiseerimise eest 1931. aastal, siis selline info võis pärineda just külanõukogust. Samas pole põhjust arvata, et niisugune info oleks tingimata vale: see kajastas ju üldist meelsust, kui tol aastal toimus mitmel pool Abhaasias massilisi rahutusi ja meelevaldusi kolhoosikorra vastu.

On säilinud üks huvitav nimekiri, mis annab meile aimu NKVD töömeetoditest ja näitab, et juurdluse läbiviijad sisuliselt ei vaevunud eristama info saamist ning selle vormistamist. Nimelt eestlase August Mankini ülekuulamisprotokollis käsib ülekuulaja tal nimetada eestlaste kontrevolutsioonilise organisatsiooni liikmed, mispeale on justkui Mankini ülestunnistusena lisatud täpne nimekiri 55 nimega: kõikide isikute elukohad on esitatud administratiivpiirkondade kaupa, kõikide puhul on ära toodud vanus, rahvus (valdavalt muidugi *eestlased*), pea kõikide puhul on ära nimetatud meelsus ja esitatud märkused sotsiaalse päritolu kohta.¹⁴³ Selle väga huvitava nimekirja puhul tekib küsimus, kas tõesti leidis NKVD lõpuks ühe tõelise koputaja, kellelt pea täiuslik info kätte saada? Vaevalt. Ei ole usutav, et kogu nimekirjas esitatud info pärines ühelt isikult. Üks eesti külamees Suhhumi rajoonist ilmselt siiski ei teadnud näiteks seda, et keegi „endine kulak“ ületas 1926. aastal riigipiiri. Kahtlane on ka resoluutne sõnastus mitme Gagra rajooni, st 100 km kaugusel elava eestlase kohta: „lahkus Abhaasiast teadmata suunas“ või „lahkus teadmata kuhu“.¹⁴⁴ Nimekirja kantud 55 isikust 23-le on lisatud märkus „endine kulak“. See domineeriv marker oli tähenduslik kulakute operatsiooni kontekstis eelkõige NKVD, kuid mitte „tunnistusi“ andnud külamehe jaoks. Kogu nimekirjas esitatud info oli NKVD poolt kindlasti korduvalt üle kontrollitud teave, mis nüüd ühele mehele kui patuoinale omistati. Seda, kas August Mankin ülekuulamisprotokolliga, kus nimekiri figureerib, üldse tutvuda sai, me ei tea, sest protokollil puudub tema allkiri.

Ka mõnede teiste eestlaste ülekuulamisprotokollidest leiame väidetava eestlaste kontrevolutsioonilise organisatsiooni liikmete nimekirju, kuid mitte nii ulatuslikke ja põhjalikke. Näiteks Karl Juhanson protokollis on nimekiri 14 isikuga. Ka selles nimekirjas on NKVD näpujäljed selgelt nähtavad: 14 isikust 10 puhul on täpsustatud, et tegemist on endiste kulakutega, 2 on märgitud endisteks suurkaupmeesteks.¹⁴⁵

Protokollides on paljudel juhtudel välja toodud isikute sidemed Eestiga, mis üldjuhul tähendasid kirjavahetust Eestis elavate sugulastega. Teame, et paljud Abhaasia eestlased opteerusid 1920. aastate algul Eesti kodakondsusse ja mõned neist siirdusid Eestisse elama. Ei pea eeldama, et nende sidemed omastega kodukülas Abhaasias katkesid: kirjavahetus eksisteeris kindlasti veel 1930. aastate

¹⁴³ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МАНКИНА АВГУСТА ЯНОВИЧА. 26.10.1937, 15–8.

¹⁴⁴ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА МАНКИНА АВГУСТА ЯНОВИЧА. 26.10.1937, 17–8.

¹⁴⁵ АБИГИ 37.1.6. ПРОТКОЛ ДОПРОСА ЮГАНСОНА КАРЛА ЮРЬЕВИЧА. 9.11.1937, 12.

algul. Mõnel juhul olid kontaktid elavad ka veel vahetult enne Suure Terrori algust. Kui Sulevi kooliõpetajat Jaan Hionit süüdistati ühendusepidamises Ploompuu kirjastusega Eestis, siis seda on kerge kontrollida. Kui see tõele vastas, siis pole meil ilmselt erilist põhjust kahelda ka järgmises süüdistuses, mille kohaselt Hion levitas Abhaasias nimetatud kirjastuse toodangut, mis järelikult pidi olema ka Abhaasiasse kohale jõudnud.

Nägime, et arreteerimisel olid olulised nii isikute sotsiaalne taust, varasem poliitiline ja ühiskondlik tegevus, väidetav kontrrevolutsiooniline meelsus ja kuumine kontrrevolutsioonilistesse organisatsioonidesse, nõukogudevastane agitatsioon ning sidemed Eestiga. Isikute süüdimõistmisel kasutati kindluse mõttes sageli kombineeritud süüdistust, kus toodi välja nii palju kompromiteerivat infot kui vähegi võimalik. Kui riiklikul tasandil oli otsustatud anda klassivaenlastele lõplik hoop, siis otsiti ja muidugi ka leiti võimu hammasrataste vahele tõmmatud isikute süüdilavastamiseks piisavalt argumente.

LÕPPSÕNA

Kui 2018. aasta augustis avati Tallinnas Maarjamäel kommunismiohvrite memoriaal, toimus sel puhul samas ka konverents. Teiste seas esines kommunismi kuritegusid uuriva ja ohvrite mälestust jäädvustava Venemaa organisatsiooni Memorial asejuht Nikita Petrov. Oma ettekandes kritiseeris ta inimesi, kes praeguseni väidavad lihtsameelselt, et kommunistlikud ideed olid head, aga nende realiseerimise meetodid valed. Petrov oli ka nende ajaloolastest revisjonistide vastu, kelle meelest oli 1930. aastate terror eksitus. Sest see polnud eksitus: klassi- ja rahvaenlaste hävitamine oli riigi kõige kõrgemal tasandil hoolikalt planeeritud aktsioonide rida.

Vägivaldse poliitika õigustamiseks oli tulevane sotsiaalselt õiglane ühiskonnakord, mille poole senini puudulikku ühiskonda partei juhtimisel tõugati. Neile, kes tõrkusid, andis piitsa partei suuniseid täitev salapolitsei. Kõik institutsioonid olid allutatud partei kontrollile ja vana ühiskonna jäänukid, kaasa arvatud etnilised kultuurhariduslikud organisatsioonid, pidid koos oma aktiiviga kaduma. Kuulekuse tagamiseks oli ka hirmu külvamine ja inimeste üksteise vastu ässitamine.

Kuuluvust loovatest sidemetest inimeste vahel oli lubatud vaid klassiteadvus: ühtviisi vaenulikuks ja hävitamist väärivaks olid nii „ekspluataatorlikud“ klassid kui ka etnilis-rahvuslikud ühiskondlikud institutsioonid. Meie-grupp sai olla vaid klassiteadlik ja pidi rajanema „õigel“ ideoloogilisel alusel. Indiviidi lojaalsus tulenes vaid solidaarsusest võimude propageeritud ideoloogiale. Isik pidi lahustuma massis, mass ise aga pidi kollektiivse organismina liikuma partei näidatud tuleviku suunas. Seetõttu on mõistetav võimu eriline raev loovate, iseseisvalt mõtlevate ja oma ideid edasi kandvate isikute suhtes. Toonast aega kirjeldavates mälestustes on rõhutatud, et ära viidi kõik töökamad ja aktiivsemad inimesed. Lisaks „kulakutele“ seega ka rahvuslikku kultuurielu vedav aktiiv.

TÄNUAVALDUS

Artikkel on valminud projekti IUT31-6 „Eesti ajaloo rahvusülene raamistik: transkultuurilised põimingud, ülemaailmsed organisatsioonid ja piiriülene ränne“ raames. Isikunimede ortograafia täpsustamise eest tänan Andres Aulet ja Leeni Langebrauni. Artikli avaldamist rahastasid Eesti Teaduste Akadeemia ja Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus.

THE GREAT TERROR AND ESTONIANS IN ABKHAZIA

Aivar JÜRGENSON

The article discusses the mass repressions of Abkhazian Estonians in the years of the Great Terror 1937–1938. The aim is to analyse the course, extent and peculiarities of repressions based on documents of the People’s Commissariat for Internal Affairs (NKVD) and on written and oral memories. In 1937–1938, about 1 575 000 persons were arrested by the NKVD in the Soviet Union, of whom at least 681 692 were executed. The processes against old Bolsheviks, the military and the new nomenclature were long and held publicly in court, in particularly difficult cases in the Military Collegium of the Supreme Court of the Soviet Union. However, the overwhelming majority of repressions were carried out in the course of the so-called mass operations, which, unlike the exemplary processes of the accused elite, were concealed from the public. Judgements were made by the so-called troikas of the NKVD. The concept of ‘mass operations’ comes from the time they were carried out, and they covered, on the one hand, ‘national operations’, on the other hand, ‘kulak operations’. The former were targeted against the national extraterritorial minorities living in the Soviet Union, the latter against the economically more successful people.

In Abkhazia, 2186 persons were arrested from July 1937 to October 1938, of them 794 were executed. At the time, there were many Estonian villages in Abkhazia: Salme, Sulevi, Upper Linda, Lower Linda and Estonia. In the course of kulak operations in the period from 11 August 1937 to 11 October 1938, 55 Estonians were arrested and convicted by the NKVD of the Georgian SSR, of them 37 persons were sentenced to death (category I) and 18 persons were sent to prison (category II). During the national operations between 25 September 1937 and 23 October 1938, 16 Estonians were convicted in the Georgian SSR, 11 of them were shot down (category I) and 5 were sent to prison (category II). Thus, Estonians were mostly convicted during the kulak operations, where the social origin of the people was the decisive factor. In addition to the troika decisions, there were so-called Stalinist lists, which dealt with representatives of the Tsarist era as well as of the Soviet elite. Among the elite could also be businessmen, noblemen and clergy, tsarist officials, as well as Communist Party and government

functionaries, but sometimes also persons who had just a secondary or a higher education. From May 1937 to November 1938, six Estonians were placed on the Stalinist lists in the Georgian SSR, all of whom were sentenced to death.

Estonians were accused of actions against the collectivization of agriculture, anti-Soviet propaganda and ties with their motherland, Estonia. The NKVD fabricated Estonians guilty of setting up counter-revolutionary organizations in their villages of Estonia, Salme, Sulevi, Upper and Lower Linda. According to the NKVD prosecutions, in the war that would supposedly begin in the near future, the members of the Estonian counter-revolutionary organizations were ready to organize an uprising in Estonian settlements and support the intervention of Western armies in Abkhazia by diversion acts and by mediating information for Western military forces. Also, according to the prosecutions, Estonians were expected to organize counter-revolutionary agitation in the Red Army units and urge soldiers, especially ethnic Estonians, to desert from the Red Army. Soldiers of the Red Army would be weakened by poor-quality food supplied by Estonians, who at the same time would stockpile food for Western intruders.

As shown, most of the convicted Estonians were executed. Some Estonians were sentenced to prison; however, in many cases imprisonment could have been the same as the death penalty because only a few Estonians returned from prison camps to their home villages. Based on fictional accusations, the cultural and economic elites of the Estonian villages in Abkhazia were destroyed.